

Prozni opus Ive Brešana

Lučić, Luka

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:303721>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-09**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

Odsjek za kroatistiku

LUKA LUČIĆ

PROZNI OPUS IVE BREŠANA

Diplomski rad

Pula, 2024. godine

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

Odsjek za kroatistiku

LUKA LUČIĆ

PROZNI OPUS IVE BREŠANA

Diplomski rad

JMBG: 0303066454

Studijski smjer: Diplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i povijesti

Predmet: Suvremeni hrvatski roman

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Filologija

Znanstvena grana: Kroatistika

Mentor: doc. dr. sc. Boris Koroman

Pula, 2024. godin

Sadržaj

1. Uvod	5
2. <i>Ptice nebeske</i>	7
2.1. Karakterizacija Motke i Gica	8
2.2. Društvenopolitička kritika	10
3. <i>Ispovijedi nekarakternog čovjeka</i>	14
3.1. O karakteru ili beskarakternosti	16
4. <i>Astaroth</i>	20
4.1. Zlo	21
5. <i>Kockanje sa sudbinom</i>	25
5.1. Filozofija kao krimić	26
6. <i>Država Božja 2053.</i>	29
6.1. Totalitarizam u službi klera	31
7. <i>Vražja utroba</i>	35
7.1. Zlo	36
8. <i>Tri života Tonija Longina</i>	39
8.1. Zlo	40
9. <i>Gorgone</i>	42
9.1. Autobiografsko u <i>Gorgonama</i>	43
9.2. Gorgone kao pošasti ideologija	44
10. <i>Katedrala</i>	47
10.1. Romantizirana povijest ili kritika sadašnjosti	48
11. <i>Ništa sveto</i>	52
11.1. Karnevalizacija kao egzistencijalizam	53
12. <i>Prokletnici</i>	55
12.1. Markiz de Sad i dvadesetprvo stoljeće	55
13. <i>Sedam stuba do trona</i>	59

13.1. Put k tronu.....	60
14. Zbirke pripovijetki: <i>Pukotine & druge priče</i> i <i>Mrtvima ništa ne treba i druge pripovijetke</i>	64
14.1. <i>Pukotine & druge priče</i>	64
14.2. <i>Mrtvima ništa ne treba i druge pripovijetke</i>	69
15. O Brešanovoj prozi	74
15.1. Teme	74
15.2. Likovi.....	77
15.3. Odnos prema ideologijama	78
15.4. Hiperproduktivnost	80
16. Zaključak	85
Literatura:	87
Sažetak.....	90
Abstract	91

1. Uvod

Tema ovoga diplomskog rada je „Prozni opus Ive Brešana“. Cilj je prikazati cjelokupni prozni opus Ive Brešana, koji je nastajao od početka 90-tih godina prošlog stoljeća do 2014. godine, kada izlazi posljednja knjiga. U prikazu pojedinog romana ili pripovijetke, predočiti će se analiza djela, te istaknuti određene posebnosti koje to djelo sadržava. U posljednjem poglavlju ovoga rada, „O Brešanovoj prozi“, posvetit će se pažnja sličnostima koja se uočavaju u svim djelima. Naglasak ovog rada je na građi, odnosno na dvanaest romana („Ptice nebeske“, „Ispovijedi nekarakternog čovjeka“, „Astaroth“, „Kockanje sa sudbinom“, „Država Božja 2053.“, „Vražja utroba“, „Tri života Tonija Longina“, „Gorgone“, „Katedrala“, „Ništa sveto“, „Prokletnici“, i „Sedam stuba do trona“) i dvije zbirke pripovijetki („Pukotine & druge priče“, i „Mrtvima ništa ne treba i druge pripovijetke“). Time je obuhvaćeno cjelokupno Brešanovo prozno stvaralaštvo koje je objavljeno. Jedino što nije ovim radom obuhvaćeno to su dvije novele koje je autor napisao u svojim mladenačkim godinama, a to su „Tijelo dosade“ i „Kraljev gambit“, koje su po Brešanovim riječima utkale put u njegovo daljnje književno stvaralaštvo:

Jedna novela s naslovom „Tijelo dosade“, je čista realistična groteska, a druga, „Kraljev gambit“, ima elemenata fantastike. To se onda kasnije nastavilo i u ostalim mojim djelima, sve do danas. Jer tim dvama putevima, moglo bi se reći, i sada idem.¹

Metodologija ovog rada se u najvećoj mjeri oslanjala na samu građu, odnosno Brešanov prozni opus, koji je upotpunjen književnopovijesnim knjigama, književnokritičkim čitanjima, te interpretacijama različitih autora. Književnopovijesne knjige koje su korištene prilikom izrade ovog rada su: Nemicova knjiga „Povijest hrvatskog romana: od 1945. do 2000“, Prosperov Novakova „Povijest hrvatske književnosti : od Bašćanske ploče do danas“, te Jelčićeva „Povijest hrvatske književnosti: tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne“. U književnokritičkim čitanjima ovaj rad se najviše oslanja na zbornik radova „Prvi Brešanov svibanj“, te časopis „Književna Republika“.

¹ Dautbegović, Jozefina, „Zašto bi mladenački duh bio privilegija mladosti?“, Književna Republika, 11-12., 2006., 3-20.

Jedna od glavnih vodilja tijekom pisanja interpretacija i analiza Brešanovog proznog opusa u ovome radu, bila je klasifikacija žanrova romana i pripovijetki. Za klasifikaciju žanrova i određivanje njihovih pojmova najviše se koristila literatura Milivoja Solar. Ono što se time željelo postići najbolje je sažeo Milivoj Solar u svojem eseju „Interpretacija i klasifikacija književnosti“: „Konačno opravdanje da nešto doista pripada znanosti o književnosti, i samo književnosti, naprosto se ne može pronaći ako se već unaprijed ne računa s nekom interpretacijom i nekom klasifikacijom.“² Zalažući se za klasifikaciju, Solar u svome eseju naglašava i fluidnost samog pojma žanra, ali i njegove klasifikacije u genealoškom smislu. On naglašava kako svaka epoha razvija svojevrstne žanrove karakteristične za njezino razdoblje, koje su: „...uvijek u utvrđenim žanrovima, uz varijacije koje su manjeviše neminovne zbog veće ili manje vještine pisca, novih tema koje izvana nameće situacija, i niza ostalih u biti slučajnih okolnosti.“³ Shodno takvom shvaćanju klasifikacije žanrova u Brešanovom proznom opusu naglasak će se staviti na varijacije i hibridnost žanrova, te tema i motiva koje Brešan u svom proznom opusu donosi.

² Solar, Milivoj, „Interpretacija i klasifikacija književnosti“, *Granice znanosti o književnosti*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2000., 260-271.

³ Isto.

2. *Ptice nebeske*

Prvi Brešanov roman „Ptice nebeske“ objavljen je 1990. godine. U podnaslovu romana, autor je žanrovski ovaj roman svrstao u pikarski roman. Podijeljen je u šest dijelova naslovljenih: „Udavača“, „Čarobna sprava“, „Sveti Franjo Asiški“, „Pukovnik Crnih košulja“, „Pomahnitali grad“ i „Prst sudbine“. Godinu prije snimljena je istoimena televizijska serija, koja je bila emitirana na televizijskom kanalu RTV Zagreb.

Kao što je već naznačeno iz podnaslova žanrovska odrednica ovog romana je pikarski roman. Pikarski roman začet je u španjolskoj književnosti u 16. stoljeću, kao opreka viteškim romanima. Dok kod viteških roman pratimo avanture viteza, u pikarskom romanu glavni protagonist radnje je pikaro (prvotno značenje: „dječak koji vodi slijepca“; kasnije: lualica, nevaljalac i sl.).⁴ Glavna odrednica pikarskog romana je opisivanje:

...pustolovine glavnog lika, koji je simpatičan probisvijet i u različitim životnim situacijama snalazi se lukavošću. Fabula se razvija u premještanju lika iz jedne sredine u drugu, a opći je ton izlaganja protkan satikom.⁵

Brešanov roman razlikuje se od definicije koju donosi Solar, jer za razliku od tradicijskih pikarskih romana gdje je jedan glavni junak, kod Brešana imamo dvojicu, Motku i Gica. No to nije neobična intervencija u pikarski roman jer u hrvatskoj književnosti već sedamdesetih godina prošlog stoljeća dolazi do modernizacije pikarskog romana, odnosno kako zaključuje Nemeč:

Na šarm obnovljene, moderne pikareske u nas je sedamdesetih podsjetio Ivan Raos u „Prosjacima i sinovima“, a Brešan čini određenu „žanrovsku preobliku“ jer izvornu osamljenost pikarskog marginalca zamjenjuje parom pikarskih junaka.⁶

Vrijeme radnje ovog romana obuhvaća razdoblje od kraja 30-ih do početka 70-ih godina prošloga stoljeća. U tom razdoblju Motka i Gic:

...krstare Hrvatskom (od Dalmatinske zagore, Gospića, Zagreba, Slavonije, Hercegovine, Šibenika, Biograda, ponovno do Zagreba, da bi na kraju život

⁴ Solar, Milivoj, *Rječnik književnog nazivlja*, Golden marketing, Zagreb, 2006., 217.

⁵ Solar, Milivoj, *Književni leksikon*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007., 281.

⁶ Nemeč, Krešimir, *Povijest hrvatskog romana: od 1945. do 2000.*, Znanje, Zagreb, 2003., 404.

završili u malom prigradskom zagrebačkom naselju Zagrađe)... upoznaju sjaj i bijedu Hrvatske, razne tipove ljudi - od poštenih seljaka, senzualnih krčmarica, ratnih profitera, djevojaka zanesenih idejom socijalizma, izdajice vlastitog naroda, hajduke, korumpirane predstavnike vlasti i policije, provincijske ljepotice željne slave, promućurne svećenike itd. A u posljednjim poglavljima Brešan je eksplicitno iznio svoje kritičke stavove o mehanizmu vlasti te odnosu ideologije i umjetnosti, a naznačio je i probleme povijesti i povijesne istine.⁷

Pikarski dvojac, kroz narativnu strukturu sveznajućeg pripovjedača, biva okarakteriziran životnom filozofijom: „...ne raditi ništa konkretno, ne pripadati nigdje, a pouzdati se u Oca nebeskog da će im ipak uvijek pomoći preživjeti.“⁸

Filozofija koja se iščitava iz njihovih postupaka preuzeta je iz „Evandjelja“ i utkana u sam tekst i naslov romana:

„Pogledajte ptice nebeske!, Niti siju niti žanju, a hrani ih otac njihov nebeski.“⁹

Za njihove akcije koje će provoditi, bitna je percepcija svijeta, odnosno: „...osvješćivanje činjenice da je pikaro tek glumac na pozornici života...“¹⁰

O toj pozornici života, koja je zapravo aluzija na Shakespeareovu ideju o svijetu kao velikom teatru, progovara i Motka u jednoj od replika Gicu:

Tu se ništa ne razlikujemo od glumaca u teatru, osim možda po tome što mi igramo bez scenografije, u stvarnim prostorima i što moramo biti znatno uvjerljiviji.¹¹

Shodno svemu do sada navedenom u sljedećim potpoglavljima analize romana bit će riječi o karakterizaciji pikarskog para Motke i Gica, te o društvenopolitičkim situacijama, koje se provlače kroz ovaj i druge Brešanove romane i pripovijetke.

2.1. Karakterizacija Motke i Gica

Motka i Gic bivaju povezani sa Cervantesovim junacima romana „Don Quijote“:

⁷ Brkić, Marina, „Ptice nebeske – pikarski roman Ive Brešana“, Riječ, 3., 2006., 87.-101.

⁸ Isto, 87.-101.

⁹ Brešan, Ivo, *Izabrana djela : romani, Ptice nebeske*, Matica hrvatska, Zagreb, 2021., 21.

¹⁰ Brkić, „Ptice nebeske – pikarski roman Ive Brešana“, 87.-101.

¹¹ Isto, 121.

Za njih se u romanu kaže da su bili povezani kao Don Quijote i Sancho Pansa, a slične su im i duhovne dispozicije: jedan smišlja stalno nove akcije, a drugi ga vješto opslužuje. Zanimljivo je da kao u Cervantesa, jedan lik služi drugome i kao svojevrsan „korektiv“.¹²

I u samom romanu kroz Motkinu repliku Gicu, izravno ih se veže uz Don Quijotea i Sanchou Pansau, ali Motka donosi drugačiji pogled na uspjeh njihovih pothvata:

Ptice nebeske, kao i mi, koje su lutale svijetom. Jedan je smišljao akcije, a drugi ga opsluživao. Samo što je njima, za razliku od nas, otac nebeski uvijek okretao leđa.¹³

Kao što je već naglašeno jedan u paru bio je dominantna figura, koja je brinula i o estetskoj i moralnoj izvedbi svake akcije u koju su se upuštali, a to je bio Motka. Govoreći o estetskoj izvedbi akcija koje dvojica poduzima, Motka jasno naglašava kako je njemu:

...vrlo važna ljepota akcije. Često važnija i od same dobiti. Evo, na primjer, ovdje u Drnišu nismo zaradili bogznašto... Ali zato užitak u onome proživljenome ničim se ne može platiti.¹⁴

Brinući se o estetskoj ljepoti akcije, Motka akcije koje poduzimaju doživljava na višoj estetskoj razini od Gica:

Pljačkaš! – zgrane se Motka. – Kakva ružna riječ... Nikad nisam bio ljubitelj nasilja. Ja samo udešavam da mi moji klijenti sami donesu novac. Čak i da me mole da ga primim.¹⁵

Plijen! – zgrane se Motka. – Kakav izraz! Pa zar smo mi razbojnici koji nekoga plijene? Mi samo otkidamo tamo gdje se stvorio suvišak i tako ponovo uspostavljamo poremećenu ravnotežu u prirodi.¹⁶

¹² Nemeć, *Povijest hrvatskog romana: od 1945. do 2000.*, 404.

¹³ Brešan, *Izabrana djela : romani, Ptice nebeske*, 37.

¹⁴ Isto, 62.

¹⁵ Isto, 21.

¹⁶ Isto, 109.

Za razliku od Gica koji je okarakteriziran kao beskrupulozan, sveznajući pripovjedač govori o moralnoj strani koja krasi Motkin karakter:

U prilog našem junaku valja reći da su ga nerijetko mučile moralne dileme u vezi s onim što radi. Koliko god je volio posegnuti za tuđim bogatstvom, nije volio ljude unesrećivati... Međutim, takve dileme bi se redovito kod njega javljale prekasno, kad je već toliko zaglibio da nije mogao natrag a da sebe ne ugrozi.¹⁷

Kako bi korektivno djelovao na Gicovo ponašanje, Motka ga u jednoj replici podsjeća na njihovo filozofsko djelovanje u skladu s „Evanđeljem“:

Ako nas hrani otac naš nebeski, to ne znači da smijemo uzimati svugdje gdje nam se prohtije. Treba poštovati i neka njegova pravila o tome što je za uzimanje, a što nije. Uostalom, tako rade i prave ptice.¹⁸

2.2. Društvenopolitička kritika

Kao što je naznačeno u uvodu jedna od odlika Brešanovog kako dramskog, tako i proznog opusa je društvenopolitička kritika. Brešanova kritika prije svega usmjerena je k ideologijama, odnosno dogmatskom shvaćanju ideologija. Kao što je u svojem radu Marina Brkić naznačila, tu kritiku uočavamo u posljednjim poglavljima.

U jednom od posljednjih poglavlja „Pukovnik Crnih košulja“ kroz sporedni lik partizanke Katicice, Brešan spaja dvije dogmatsko suprotstavljene ideologije, marksističku i religijsku. Katica u tom poglavlju mora spavati s fašističkim pukovnikom (fašistički pukovnik zapravo je Motka), te se u njoj sukobljava kršćanska čistoća i skojevski moralni kodeks:

...Katica [je] u djetinjstvu bila odgojena u strogom katoličkom duhu... prije negoli je stupila u SKOJ, svaki tjedan ispovijedala i pričeščivala i... pripadala [je] križarskoj organizaciji, te se tako pojam skojevske čistoće kod nje pomiješao s pojmom katoličkog djevičanstva... nije [se] grozila onog što je čeka... zato što se radi o fašistu nego i zato što se radi... o muškarcu.¹⁹

¹⁷ Isto, 53.

¹⁸ Isto, 95.

¹⁹ Isto, 191.

Brešan također progovara o ideologizaciji same umjetnosti. Nakon jedne od akcija Motke i Gica u poglavlju „Pomahnitali grad“, jedan redatelj biva zainteresiran za snimanje filma o njihovom životu, ali u filmu:

...su Motka i Gic bili prikazani kao čisti socijalni slučajevi, koji su se, zbog bijednih uvjeta u kojima su živjele njihove obitelji pod bivšim režimom, odali lopovluku.²⁰

Ovdje treba naglasiti kako je ta intervencija u prikazivanje Motke i Gica, to jest njihove životne priče, sasvim nešto drugo. Gic je u romanu prikazan kao socijalni slučaj koji je pobjegao iz doma za nezbrinutu djecu, dok Motka potječe iz ugledne zagrebačke obitelji intelektualaca, ali se sam odlučuje otići među „vitezove dugih prstiju“:

Pretvarao sam se da idem u školu, što oni nikad nisu provjeravali, a ustvari sam pohađao jednu drugu školu: spleo sam se s nekoliko vitezova dugih prstiju i s njima krenuo u pothvate.²¹

Tim pothvatom u životnu priču Motke i Gica, Brešan zapravo: „...iznosi kritički stav prema stanju u socijalističkoj Jugoslaviji 60-ih godina, a aktualizirao još i probleme – odnos ideologije i umjetnosti te problem povijesne istine.“²²

Stanje u društvu 60-ih godina prošloga stoljeća, Brešan je najbolje oslikao u posljednjem poglavlju „Prst sudbine“. U tom poglavlju Motka i Gic, su već stari i zadnju veliku prevaru smišljaju kako bi se domogli zatvora i u njemu proživjeli svoje posljednje godine. No u tome ih sprječava moralni i etički pad u društvu:

Pojma nemaš koliko smo izgubili time što su se ljudi pokvarili... što nitko nikom više ne vjeruje. Među lopovima biti lopov isto je tako teško kao i među svecima svetac.²³

Također govori, ne samo kako su se ljudi promijenili, već kako je to zahvatilo i stvorilo čitavo jedno novo društvo:

²⁰ Isto, 249.

²¹ Isto, 60.-61.

²² Brkić, „Ptice nebeske – pikarski roman Ive Brešana“, 87.-101.

²³ Brešan, *Izabrana djela : romani, Ptice nebeske*, 268.

Ali ovo ovdje... ovo je nešto drugo. To je cijeli mehanizam lopovluka, kome mi nismo dorasli.²⁴

Jednu od glavnih karakteristika koje je obilježilo društvo 60-ih godina prošlog stoljeća je i administracija, a samim time i administrativni diskurs:

Taj administrativni jezik toliko se izvitoperio da ni najveći stručnjaci, koji njime pišu i govore, ne shvaćaju što su sami rekli. Tu se više ne zna tko koga blefira.²⁵

Kako je cijelo društvo zahvatila degradacijska i dehumanizacijska pojava, pikarski par Motka i Gic, ne uspijevaju svojom zadnjom akcijom dokopati se zasluženog „odmora“ u zatvoru, već svoj životni vijek završavaju kao sve ptice u zimskoj noći:

Malo-pomalo oni usnu. Odjednom, kroz čitavo naselje stane fijukati hladan vjetar i padati snijeg. Obojicu ih počnu pomalo prekrivati snježne pahuljice, ali to nisu osjećali jer su već čvrsto spavali, stisnuti jedan uz drugoga.²⁶

Kao završne misli za ovaj prvi Brešanov roman, naglasak treba staviti na nekoliko ključnih zaključaka iznesenih u ovom poglavlju. Svakako je jedna od prvih činjenica kako Brešan kroz pikarski dvojac, Motku i Gica, vješto nastavlja tradiciju metamorfoze pikarskog žanra k suvremenosti, koju je u hrvatskoj književnosti započeo Ivan Raos, s gore već spomenutim romanom „Prosjaci i sinovi“, ali i zbirkom pripovijetki „Gastarbajteri“ kojom se više približio suvremenosti. Za razliku od Raosa koji u svojim djelima opisuje morlački mentalitet, Brešan u metamorfozi pikarskog žanra progovara i o društvenopolitičkoj kritici, što je jedna od općih karakteristika Brešanovog opusa. Također jedna od odlika Brešanovog opusa je i citatnost, ali i utjecaj, kako svjetskih, tako i domaćih književnika. Brešan, konkretno u ovom romanu, pikarski dvojac gradi po uzoru na Cervantesov dvojac, Don Quijote i Sancho Pansa, a svijet kojim koračaju vezuje uz Shakespeareovu ideju o svijetu kao velikom teatru. I kao posljednja uočljiva misao za ovo djelo, vidljiv je utjecaj mješavine stilova, odnosno mogu se iščitati određeni intermedijalni postupci. Tako se u gora spomenutom citatu o Motkinom karakteru, može iščitati narativni pristup, što je karakteristika dramskog stila, ali i u

²⁴ Isto, 266.

²⁵ Isto, 292.

²⁶ Isto, 320.

citatu o snimanju filma zamjećuje se znanstveni stil pisanja, te svakako administrativni kojeg Brešan izvrće satiri.

3. Ispovijedi nekarakternog čovjeka

Drugi Brešanov roman, objavljen 1996. godine, „Ispovijedi nekarakternog čovjeka“, podijeljen je u pet dijelova, kroz kojih nam glavni protagonist, Fabricije Viskov, iznosi svoju životnu priču. Ovaj roman žanrovski je hibridan i može se iščitavati kroz nekoliko žanrovskih odrednica. Jedna od njih je, kako to navodi u svojem radu Sanja Franković, pikarski odnosno neopikarski:

...Brešan je napustio stari model španjolskog pikaresknog romana i napisao neopikarski roman u kojem su mu dogodovštine pikarskog pripovjedača poslužile da izrazi svoje vlastite etičke i filozofske poglede na ideologije i povijesnu istinu.²⁷

Druga žanrovska odrednica koja se može iščitati iz romana je roman odrastanja (*Bildungsroman*). Jer životna priča Fabricija Viskova obuhvaća osnovne ideje romana odrastanja:

...bit moralnog i psihološkog rasta, zrelosti i razumijevanja svijeta koji ih okružuje... Bildungsroman roman, u samoj svojoj srži, priča je o procesu sazrijevanja lika, posebno od djetinjstva... Ovi se romani obično bave formativnim godinama glavnog lika ili mladog protagonista, ili njihovim duhovnim rastom i obrazovanjem.²⁸

Treća žanrovska odrednica je ispovijest koja je prožeta idejama egzistencijalizma. Kao što i sam naslov roman nagoviješta, tijekom radnje romana pratimo iznošenje: „...stavova, mišljenje i vjerovanja u smislu razotkrivanja intimnih kriza, unutrašnjih sukoba i njihovih prevladavanja u prihvaćanju određenog životnog stava, uvjerenje ili religije.“²⁹

Fabricijev stav je kako ljudi nemaju karakter, odnosno:

²⁷ Franković, Sanja, „The Carnivalisation of Authority and Ideology in Brešan's Novel *The Confessions of a Characterless Man*“, Prvi Brešanov svibanj, 2020., 209-233.

²⁸ „Istraživanje Romana Bildungsroman: od Definicije do Klasičnih Primjera“, StoryboardThat, <https://www.storyboardthat.com/hr/articles/e/bildungsroman-romani>, 22. 7. 2024.

²⁹ Solar, *Književni leksikon*, 167.

...karakter [je] kostim koji oni nose u toj predstavi. I kad predstava svrši, a oni odu u garderobu i skinu kostim, odmah ćeš ih vidjeti u njihovu pravom svjetlu, kao male, sitne i beznačajne ljudske jedinke.³⁰

Takav njegov stav prema karakteru nalazi se u opreci prema ljudima koji su dogmatski zagrizli u različite ideologije koje su bile dominantne u dvadesetostoljetnoj povijesti. Upravo te ideologije dovode do egzistencijalne ideje kojom je protkan roman. Fabricije Viskov kako sebe naziva beskarakternim čovjekom, zapravo je mali/običan čovjek, koji je želio mirno proživjeti svoj život, ali su mu se dvadesetostoljetne ideologije mijenjale njegovu životnu sreću, odnosno fortunou:

No, Fortuna, koja se cijelog mog života prema meni ponašala hirovito, čas me dižući u nebesa, a čas bacajući na samo dno, ni ovog puta nije promijenila svoju ćud.³¹

Sam roman obuhvaća vremensko razdoblje od kraja Prvoga svjetskog rata do osamostaljenja Hrvatske 1991. godine. U tom razdoblju Fabricije iznosi svoju životnu priču:

On je najprije orjunaš, zatim zatvorenik u ustaškome zatvoru, za vrijeme rata nosi fašističku uniformu ali radi zapravo kao partizanski špijun, poslije rata je udbaš, prolazi i iskustvo Gologa otoka, potom je poslan u inozemstvo da se obračuna s neprijateljskom emigracijom, postaje kulturni ataše u Rimu, itd., sve do smirenja u staračkom domu. Sve te promjene političkih identiteta Viskov prolazi posve ravnodušno, bez ikakva zanosa i vjere u bilo koji ideološki barjak. Riječ je o goloj borbi za preživljavanje, a u njoj su sva sredstva dopuštena.³²

U intervjuu s Jozefinom Dautbegović, Brešan iznosi kako je životni put svojeg oca ugradio u životni put Fabricija Viskova:

Tako je on za vrijeme rata morao igrati dvostruku ulogu — biti fašist, a zapravo raditi za partizane. To ga je strašno iscrpilo, jer mu je neprekidno glava bila u torbi, i kad je pala Italija, već se bio razbolio... tako bolestan, nije mogao podnijeti tegobe partizanskog života. Zato su ga prebacili na oslobođeni Vis, odakle je dospio u El Shatt, u Egiptu, gdje je dočekao i kraj rata. Kad se vratio

³⁰ Brešan, Ivo, *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, Znanje, Zagreb, 1996., 10.

³¹ Isto, 484.

³² Nemeč, *Povijest hrvatskog romana: od 1945. do 2000.*, 405.

u Šibenik, bio je prvi načelnik unutrašnjih poslova... koristio sam se epizodom iz života svoga oca.³³

U slijedećem potpoglavlju bit će riječi o karakteru, odnosno o ideji koju zastupa glavni protagonist ovog romana, beskarakternosti, te naravno o društvenopolitičkoj kritici, odnosno kritici ideologija koje su obilježile dvadesetostoljetnu povijest i u svoj žrvanj stavile glavnog protagonista ovog romana.

3.1. O karakteru ili beskarakternosti

Kao što se iz uvodnog dijela ovog poglavlja može iščitati glavni protagonist romana, karakter opisuje kao masku koju različiti dogmatici dvadesetostoljetnih ideologija nose. Prije opisa tih karakternih ili beskarakternih dogmatika, u ovom potpoglavlju posvetit će se pažnja dvojici sporednih likova, a to su Konte Fabricijan de Draco-Dragojević i Giordano Sachetti zvani Đidi.

Konte Fabricijan de Draco-Dragojević u romanu je prikazan kao osobenjaka, koji svoj život proživljava na vlastiti način, ne mareći za društvene norme. On pripada aristokratskom staležu, a samog sebe određuje kao kozmopolita:

U nacionalnom pogledu on se nije smatrao ničim i tvrdio je za sebe da je kozmopolit, jer aristokracija, po njemu, ne poznaje nikakve nacionalne granice, a naciju su izmislile obične ništice, da bi tako kao gomila došle do kakvog identiteta i važnosti.³⁴

Konte de Draco-Dragojević iako živi osebnim načinom života, osoba koja ne drži do higijene, ne mari za materijalne stvari, živi u derutnom dvorcu, prigrlit će Fabricija, nakon njegove prve epizode u dodiru s dogmaticima ideje jugoslavenstva u prvoj Jugoslaviji. Utjecat će na njega u adolescentskoj dobi i bit će Fabricijev mecena u njegovom školovanju. Zanimljiva je razlika religijsko dogmatskog i Konteovog mišljenja o znanju, koja se može iščitati u romanu. Lokalni svećenik iz malog dalmatinskog mjesta, Fabriciju na početku njegovoga životnog puta govori o štetnosti znanja koja se nalazi u knjigama:

Dijete moje, vidim da naprosto gutaš knjige iz župne knjižnice. Načelno nemam ništa protiv toga, ali mislim da ne bih ispunio svoju kršćansku dužnost... Za

³³ Dautbegović, „Zašto bi mladenački duh bio privilegija mladosti?“, 3-20.

³⁴ Brešan, *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, 69.

miran i sretan život dovoljno ti je vjerovati da postoji Bog i držati se deset njegovih zapovijedi, ne sumnjajući u njih i ne ispitujući ih... Varaš se i ako misliš da ćeš iz tih knjiga što naučiti. One toliko proturječe jedna drugoj i u takvoj su međusobnoj zavadi, da te, budeš li primao zdravo za gotovo sve što je u njima, mogu učiniti samo nesigurnim i u onome što znaš.³⁵

Nasuprot dogmatskom mišljenju o štetnosti znanja i o tome kako znanje kao sumnja odvaja čovjeka od vjere, Konte de Draco-Dragojević savjetuje Fabricija:

Vidim, sine Fabricije... da te obuzela žeđ za znanjem. To je dobro, ali ne mogu a da te ne upozorim na neke stvari. Ima jedna izreka starog grčkog mislioca Heraklita: Mnogo znanja ne čini mudrost, ali mudar čovjek mora mnogo znati... Zato, Fabricije moj, čitaj.. čitaj što više možeš, ali ništa što pročitaš ne uzimaj zdravo za gotovo, nego o svemu razmisli i zauzmi neki svoj stav.³⁶

Kako je u uvodnom poglavlju naglašena jedna od žanrovskih odrednica ovog romana je roman odrastanja, upravo iz ova dva oprečna stava, može se iščitati jedna od odrednica koje su gradile karakternost, odnosno beskarakternost glavnog protagonistu romana.

Drugi sporedni lik, Giordano Sachetti zvani Đidi, nije utjecao na glavnog protagonistu, već je u romanu prikazan kao njegov suprotni karakter. Đidi je talijanski vojnik, koji je regrutiran i poslan na bojišnicu, mimo svoje volje. Kako bi izbjegao prvoj liniji bojišnice, Đidi smišlja različite nepodopštine i anegdotalne situacije, te je u samom romanu okarakteriziran kao osoba koja je:

...pripadao onoj vrsti ljudi, koja od svake životne situacije pravi burlesku, te se doimao kao rođeni brat likova iz *commedia dell' arte*.³⁷

Kako bi izbjegao bojište i otvoreni sukob s neprijateljskim vojnicima, Đidi, kao glumci *commedia dell' arte*, iskorištava svaku situaciju za izrugivanje (diverzija tijekom povorke; „vatromet“ u čast Mussolinijevog rođendana i sl.), te time svaku situaciju dovodi do karikiranja: „...i izravnom osporavanju ustaljenih estetskih i moralnih vrijednosti, osobito onih koje su vezane s pojmom uzvišenosti.“³⁸

³⁵ Isto, 26-27.

³⁶ Isto, 72.

³⁷ Isto, 259.

³⁸ Solar, *Rječnik književnog nazivlja*, 46.

Što se tiče ideje poimanja karaktera od strane glavnog protagonista, kao što je napomenuto u uvodnom dijelu ovog poglavlja, on karaktere smatra maskama kojima se dogmatici različitih ideologija služe, dok je Fabricijev karakter usko povezan s idejom egzistencijalizma. Fabricijev je karakter zapravo: „...povijest... građanskoga svijeta koji je nestao, priča... o stoljeću koje sve svoje račune još nije naplatilo ali je svoj kronološki hod ipak završilo.“³⁹

Takvo poimanje i tumačenje karaktera zapravo je društvenopolitička kritika dvadesetostoljetnih ideologija, koje Brešan provlači kroz ideje Fabricija Viskova, odnosno:

Djelovanje Brešanova protagonista otkriva zapravo dubinsku psihologiju maloga čovjeka koji je svjestan da povijest na ovim prostorima neprekidno postavlja pred pojedinca stupice, a o njegovoj mudrosti i sposobnosti ovisi hoće li se iz njih uspjeti izvući.⁴⁰

Brešan ukazuje i na paradoksalnu situaciju, ponovnim spajanjem marksističke i religijske ideologije:

Komunizam, kao i svaka religija, traži samo vjernike, a kako su vjera i pamet obrnuto proporcionalni i što je više jednog, manje je drugog, u njemu, kao i u kršćanskom Raju, mogu biti blaženi samo oni siromašni duhom, a oni koji razmišljaju, unaprijed su predodređeni za osudu... jer razum ga može dovesti samo do sumnje, a u „idealnom svijetu“ sumnja je otac svakog grijeha.⁴¹

Također u samom romanu progovara o razočarenju, koje je nastupilo nakon Drugoga svjetskog rata:

...vjerovala sam u mnogo toga, dok smo svi bili jednaki u bijedi i opasnosti... Ali sad vidim da su sve to obične iluzije, koje služe samo zato da bi neki ljudi njima opravdali položaje i dobra... Ne mislim da trebamo biti koristoljubivi i nepošteni, ali ni da bismo se trebali nečega odricati samo zbog zabluda, kojima su nam lopovi i karijeristi punili glavu.⁴²

³⁹ Prosperov Novak, Slobodan, *Povijest hrvatske književnosti : od Bašćanske ploče do danas*, Golden marketing, Zagreb, 2003., 521.

⁴⁰ Nemeč, Krešimir, „Poetičke mijene u romanima Ive Brešana“, Prvi Brešanov svibanj, 2020., 187-207.

⁴¹ Brešan, *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, 394.

⁴² Isto, 342.

Razočarenje koje je iskazano od strane učesnice u NOB-u, zapravo pokazuje:

...kako su politički projekti i velike ideje, npr. o pravednijem društvu, o općem dobru, jednakosti, slobodi, pravdi i sl. najčešće samo floskule i fraze iza kojih se kriju posve sitni privatni interesi. To se najbolje vidi u trenutku kada se ti ideali „oživotvore“ i pretoče u društvenu praksu.⁴³

Slično formulama i floskulama, Fabricije upozorava kako dogmatici različitih ideoloških koncepcija promatraju na čovjeka u odnosu na to što on simbolizira:

Sve je ispunjeno samo idejom, a na čovjeka se gleda isključivo kao na značku, koja, ovisno o tome što simbolizira, zaslužuje da postoji ili ne.⁴⁴

Zaključno, sve ideološke koncepcije koje je Brešan prikazao kroz ovaj roman, mogu se promatrati kao mijene na pozornici svijeta: „Smjene vlasti mogu se shvatiti kao karnevalizacija s tragičnim ishodom.“⁴⁵ Te karnevalizacije s tragičnim ishodom u romanu, Brešan je opisao kroz žanrovsku hibridnost romana, opisima fokalizacije običnog/malog čovjeka. Taj obični/mali čovjek iznosi nam vlastitu ispovijest, odnosno iznosi nam povijest građanskog svijeta, koji nestaje s dvadesetostoljetne društvene pozornice. Na njegovo mjesto dolaze ideološki dogmatici, koji svoj karakter koriste kao maske u sveopćoj karnevalizaciji s tragičnim ishodom, a prema malom/običnom čovjeku ophode se kao prema znački.

⁴³ Nemeč, *Povijest hrvatskog romana: od 1945. do 2000.*, 406.

⁴⁴ Brešan, *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, 238.

⁴⁵ Franković, „The Carnivalisation of Authority and Ideology in Brešan's Novel *The Confessions of a Characterless Man*“, 209-233.

4. *Astaroth*

Treći Brešanov roman „Astaroth“, objavljen je 2001. godine. Podijeljen je u tri dijela, te uvodni dio. U uvodnom dijelu romana glavni protagonist Martin Boras, odlazi iz Drniša u potrazi za boljim životom, sklapa ugovor u krvi sa Sotonom, što mu donosi lagodan život, a naplata duga Sotoni i radnja samog romana odvija se nakon njegove smrti. Sam roman je zapravo povijesni roman, kojem su dodani elementi fikcije/fantazije, te kroz transmisiju duše i njenim upravljanjem prati se dvadesetostoljetne i prvo desetljeće dvadesetoprvestoljetne povijesti, kako primjećuje Slobodan Prosperov Novak:

Brešan piše fantastičnu prozu u kojoj protagonist prelazi u višu fazu postojanja, oslobođen vremenitosti počinje živjeti u svim epohama, njegovo sada postaju i prošlost i budućnost... Brešan je u tom opsežnom romanu pokazao kako nema jedne istine i kako svaka ima na neki djelić istine pravo, kako je svakomu dana prilika da u opći dijalog umetne i svoj glas, ma koliko bio slab i neupadljiv.⁴⁶

Kada je riječ o fikciji/fantaziji u Brešanovom romanu, ona se očituje upravo kroz Astarotha, odnosno Sotonu. Brešan je i u svojoj drami, „Nečastivom na Filozofskom fakultetu“ (1974.), koristio taj faustovski motiv sklapanja ugovora sa Sotonom, no za razliku od drame ovdje je napravio inverziju, tako radnja ne prati glavnog protagonista tijekom njegovog života već poslije smrti, a Dubravko Jelčić u svojoj knjizi to opisuje na sljedeći način:

Pomoću reinkarnacije Martina Borasa iz Drniša Brešan je ilustrirao tezu da je cijela povijest djelo sotone, pri čemu su sva tumačenja povijesti osobito hrvatske povijesti od sredine XX. stoljeća, sasvim simplificirana i površna.⁴⁷

Uzevši faustovski motiv Brešanov Astaroth prikazuje: „...svojevrzne pikarske „zgode zla“, koje materijaliziraju neke karakteristike Mefistofelesa, Sotone, Belzebuba, ali i Mannova „Doktora Faustusa“.“⁴⁸

Sama radnja podijeljena je u tri dijela i prikazuje transmisije duše glavnog protagonist Martina Borasa, kroz koje Brešan govori o fenomenu zla: „Razrađujući

⁴⁶ Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti : od Bašćanske ploče do danas*, 521.

⁴⁷ Jelčić, Dubravko, *Povijest hrvatske književnosti: tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2004., 590.

⁴⁸ Bošnjak, Branimir, „Ivo Brešan od groteske do fantastike“, *Književna Republika*, 11-12., 2006., 36-40.

pričom tezu o zlu kao trajnom iskustvu svijeta, pri čemu su ideologije jedno od njegovih bitnih sadržaja, Brešan raščlanjuje mnoštvo pošasti i opterećenja našeg vremena. Progovara o ustaštvu i NDH, partizanima i Ozni, Crkvi, hrvatskom proljeću, Informbirou i Vukovaru, Ahmićima i Bliskom istoku.⁴⁹

Fenomen zla koji Brešan gradi tijekom fabule romana, zapravo je društvenopolitička kritika ideologija, o kojima će više riječi biti u sljedećem potpoglavlju.

4.1. Zlo

Zlo se u romanu ostvaruje kroz Astarothove planove, to jest kroz njegovo upravljanje povijesnom nužnosti. Astaroth je u samom romanu okarakteriziran kao demon politike, on upravlja prošlošću, sadašnjošću i budućnošću, što je oslikano parodijom na sveto trojstvo:

Moje trojstvo ima sasvim drugu svrhu; njime nadzirem sveukupnost postojanja u njegovim trima pojavnostima: prošlosti, sadašnjosti, i budućnosti.⁵⁰

Astaroth kao demon politike ne želi stabilnost i mir u svijetu već traži stalni konflikt, svaka ideologija zapravo služi njemu:

Svijet je, ovakav kakav jest, pakao. A povijest vječni oganj, u kome se ljudi peku, probadani kukama u obliku svih mogućih ideoloških simbola.⁵¹

Svijet kao i u drugim Brešanovim romanima biva okarakteriziran kao pozornica života, no u romanu „Astaroth“ on zapravo biva prikazan kao pakao:

Pakao nije nikakvo mjesto boravka, ni izvan, a pogotovo ne ispod ovoga svijeta. On je tu u vama i oko vas, samo što ne prepoznajete.⁵²

Time zlo, odnosno Astaroth biva: „...posvuda gdje su rat i smrt i gdje zlo kolo vodi i naplaćuje svoj krvavi danak, čime se rječito potvrđuje da su demonske sile konstanta vremena, kako prošloga tako i sadašnjega, budući da u svijetu sveopćeg zla ne postoji kategorija budućnosti.“⁵³

⁴⁹ Bošković, Ivan, „Nekoliko refleksija o romanima Ive Brešana“, Književna Republika, 11-12., 2006., 65-78.

⁵⁰ Brešan, Ivo, *Izabrana djela : romani, Astaroth*, Matica hrvatska, Zagreb, 2021., 555.

⁵¹ Isto, 439.

⁵² Isto, 338.

⁵³ Bošković, „Nekoliko refleksija o romanima Ive Brešana“, 65-78.

U tri dijela, kroz koja je podijeljen roman glavni protagonist radnje prelazi transmisijom duše u različite ljude koji su bili povezani političko/ideološkim aktivnostima, te time preko Martina Borasa Astaroth upravlja povijesnim tijekom. U prvom dijelu Borasova duša biva transmitirana u tijelo Antuna Maglice, koji je povezan s ustašama, te preko njega Astaroth upravlja poviješću:

Dobro i zlo nisu ništa, rekao sam vam već. Goli privid na površini svijeta. Sad ste zakoračili s onu stranu jednog i drugog, a tu postoji samo neizbježan tijek stvari ili, kako to filozofi običavaju reći, povijesna nužnost. Vi ste ovoga trena u njezinoj službi i možete imati mir i zadovoljstvo samo ako se ponašate u suglasju s njom. Svaki otklon od toga priredit će vam gorke trenutke.⁵⁴

Boras piva prisiljen, zbog inferiornog položaja prema Astarothu, činiti zlo, ako ne želi snositi posljedice. Te posljedice su prije svega uvjetovane manjkom fizičke sposobnosti, te zadobivanjem boli. Najbolji opis takvog kažnjavanja očituje se kada Boras, u tijelu Maglice pokušava posjetiti svoju obitelj:

Korak mu oteža, a u grudima mu se pojavi neka podmukla unutarinja bol, kao da mu netko nekakvim borerom svrdla oko srca. A počelo mu je ponestajati i daha.⁵⁵

Takvim postupcima Boras zapravo biva prikazan samo kao marioneta koja nema vlastitu mogućnost donošenja odluka, odnosno ima je, ali mu je posljedica odmicanja od povijesnih usuda patnja koju mora trpjeti.

U drugom dijelu romana gdje Borasova duša biva transmitirana u Predraga Santinia, načelnika Šibenske OZNA-e, Boras na kratko uspijeva izmaći Astarothovoj moći. To mu uspijeva zahvaljujući čistoj ljubavi koju osjeća spram Lucije, Predraževe sestre:

Takva ljubav bez ikakva interesa, spremna na žrtvu, čisti je apsurd koji ruši kanone logičkog predviđanja. U jedan strogo promišljen red, po kome se sve u ovome svijetu odvija, ona unosi pometnju i kaos. U sudbinu ubacuje slučaj.

⁵⁴ Brešan, *Izabrana djela : romani, Astaroth*, 361.

⁵⁵ Isto, 350.

Nagriza čak, ako hoćete, i strukturu cijelog univerzuma. Jednom riječju, to je hitac u srce nužnosti.⁵⁶

Tom ljubavju Boras je stekao slobodu spram Astarotha i zadobio svojevrijedno odlučivanje, no zbog pogreške koje je učinio ponovno je pao pod Astarothov utjecaj:

Onog trenutka kad je pomislio da Luciju ima za sebe, već je zapravo bio, a da to i ne zna, na putu povratka u pakao. Jeli čovjek doista toliko proklet da mu se ne može pojaviti nikakvo osjećanje koje ne bi bilo uprljano nekim interesom? Ili je stvar u tome da je neprekidno svakoga trenutka, izložen iskušenjima, koja pred njega stavlja Astaroth, a on im nema snage odoljeti?⁵⁷

U kasnijim transmisijskim dušama Boras prolazi kroz različite osobe, a samim time i različite ideološke koncepcije. Biva fratar u samostanu (otac Florijan), politički emigrant (Borna Cvetinić), tijekom domovinskog rata biva pukovnik JNA (Jovan Ockoljić), bojničar HVO-a tijekom agresije u Bosni i Hercegovini, te posljednjom transmisijskom biva prebačen na Bliski istok gdje ima ulogu islamskog fundamentaliste. Također zanimljive su i dvije transmisijske koje su imale za ulogu preinačivanja povijesti, odnosno povijest je trebala služiti sadašnjosti:

Nema prošlosti, sadašnjosti ni budućnosti. Sve je istovremeno. I ništa se nije bespovratno dogodilo, nego se sve stalno i iznova događa, ovisno o potrebama sudbinskog tijeka.⁵⁸

Kako je objašnjeno iz navedenog citata, prošlost se modificirala kako bi mogla utjecati na sadašnjost. U tim dvjema modifikacijama, Boras, u prvoj, biva poslan u 16. stoljeće kako bi u bitci za Klis osmanskoj vojsci omogućio pobjedu i time u povijesnom tijeku izazvao ratna dešavanja u agresiji na Bosnu i Hercegovinu tijekom 90-ih godina. Druga takva transmisijska odigrava se na Bliskom istoku, gdje Boras biva prebačen u vrijeme križarskih pohoda sa zadatkom izazivanja krvoprolića između kršćana i muslimana.

Svim tim transmisijskim zajedničkom je služba zlu, odnosno Astarothu koji upravlja cjelokupnom poviješću, te izaziva sukobe, teror i kaos. Jedini spas od Astarotha je čista ljubav, odnosno nesebična ljubav žrtve za drugoga. Tu malu epizodičnost Boras

⁵⁶ Isto, 457.

⁵⁷ Isto, 498.-499.

⁵⁸ Isto, 585.

je doživio s Lucijom, no potpuno pobjedu nad Astarothom doživljava kada na Bliskom istoku, kao islamski fundamentalist odleti u zrak nakon eksplozije koju je prouzročio i nađe se u vrijeme golgote:

Iz pogleda Mu se jasno razabirala patnja, ali je Boras zapazio i nešto što nikada u sličnoj prilici nije vidio ni kod jednog živog čovjeka. Bezbroj puta je zavirio u oči ljudima koji su proživljavali nešto slično što i On sada, ali svi su oni patili zbog sebe, zbog toga što oni osobno trpe, i ponekad su bili spremni i na najgora poniženja i gadosti, samo da se toga riješe. Ali Njega kao da se uopće nije ticala vlastita sudbina; dok je kružio pogledom vidjelo se da ga boli ono što nalazi na tim licima, koja su se tu okupila i urlaju pogrдне riječi. Patio je zbog drugih, ne zbog sebe; zbog toga što su svi takvi kakvi su.⁵⁹

Suprotstavivši zlu čistu ljubav, Brešan zapravo sugerira kako zlo nije nepobjedivo. Takvim trijumfom, Brešan ovim povijesno-fikcionalnim romanom, sugerira nekoliko zaključnih razmišljanja. Opisavši, ponovno, svijet kao pozornicu života, te uzevši za glavnog protagonista, ponovno, malog/običnog čovjek, Brešan piše povijesni roman s dodatkom fikcije, odnosno s dodatkom faustovskog motiva. Faustovski motiv utjelovljuje kroz demona politika, Astarotha, koji upravlja, mijenja i modificira cjelokupnu povijest u skladu vlastitih potreba. S toga teza koju Dubravko Jelčić donosi u svojoj knjizi o simplificiranoj i površnoj povijesti naših prostora, dovodi zapravo do zaključka/pitanja koje ovim romanom Brešan sugerira, a to je: koliko je cjelokupna povijest ovih prostora zapravo fikcija, a koliko povijesna činjenica, te koliko smo svi zapravo marionete različitih fikcionalnih tumačenja povijesti u službi sadašnjosti?

⁵⁹ Isto, 625.-626.

5. Kockanje sa sudbinom

Četvrtim romanom, „Kockanje sa sudbinom“, Brešan među prvima u hrvatskoj književnosti progovara o ratnim zločinima počinjenim tijekom Domovinskog rata od strane hrvatskih vojnika. Roman je objavljen 2002. godine, a žanrovski se može svrstati u krimić:

Žanr romana određen konvencionalnom tematikom razotkrivanja zločina, uglavnom tipiziranim likovima i kompozicijom koja se načelno od zagonetke, preko istrage do rješenja. Početna je zagonetka pri tome vezana s teškim zločinom, najčešće umorstvom, istraga se provodi ispitivanjem svjedoka i osumnjičenih uglavnom tehnikom vraćanja na situacije koje su zločinu prethodile, a rješenje se sastoji u otkriću ubojice, odnosno u pronalaženju načina na koji je on otkriven... U novije vrijeme rado se povezuje i kombinira s drugim žanrovima, pa često u većoj mjeri napušta ustaljenu strukturu koja mu služi tek kao okosnica za vrlo raznolike tipove pripovijedanja.⁶⁰

Solarova definicija krimića kao žanra na jednostavan način prikazuje zapravo samu radnju koju pratimo u Brešanovom romanu, s tim da je Brešan u skladu s idejama novijeg vremena, u kriminalistički roman ubacio filozofske ideje stoicizma. Time se tijekom radnje romana provlači teza kojom: „...se propituje u kojoj se mjeri ljudsko ponašanje odvija po pravilima višeg umnog načela (*logosa*), odnosno uređena sustava, a u kojem ovisi o pukom slučaju (simboliziranom u hazardnom „bacanju kocke“).“⁶¹

Stoičke ideje o pokoravanju sudbini popraćene su čestim citatima Seneke, koje zaokupljaju dvojicu glavnih protagonista romana, Serafina Retelja i profesora filozofije u mirovini Franka Tudora. Time je Brešan zapravo odmaknu roman od društvenopolitičke svakodnevice: „Iako je neporecivo da u romanu postoji društvena kritika, taj aspekt je drugorazredan u odnosu na pitanje o ulozi sudbine i o odgovornosti u ljudskom životu.“⁶²

⁶⁰ Solar, *Književni leksikon*, 201.

⁶¹ Nemeč, „Poetičke mijene u romanima Ive Brešana“, 187-207.

⁶² Hansen-Kokoruš, Renata, „Krimiće kao utopija pravde? – Brešanovi hibridni romani pod aspektom društvene kritike“, *Prvi Brešanov svibanj*, 2020., 235-249.

U sljedećem potpoglavlju ovoga rada pažnja će se posvetiti upravo filozofskom aspektu koji je doveo radnju do otkrića krivca.

5.1. Filozofija kao krimić

Glavna odrednica filozofskog učenja koja se proteže kroz roman je pokoravanje sudbini, odnosno o tome kako svijetom upravlja „logos“:

U kozmosu djeluje *pneuma*... koja sve prožima, a njeno svojstvo je u tome, da je pored svoje materijalnosti još i umna... Ona se zove i *logos*... *Pneuma* se zove i svjetski um, svjetska duša, koja sve oživljava. Ljudska je duša dio te svjetske, i pomoću svoje duše ljudi dišu i kreću se.⁶³

„Pneuma“, odnosno „logos“, takvom je definicijom nadređena je svemu i ona upravlja cjelokupnim ljudskim postojanjem:

...u njoj se sve razvija umno, po zakonima. U njoj nema mjesta za slučajnosti i sve, što se događa, ima svoj razlog i cilj, svrhu i važnost. Ona je norma i uzor, kriterij i vodstvo čovjeka. U njoj on treba da nađe sebe i prema njoj da odredi svoj lični i društveni život.⁶⁴

Ova filozofska razmišljanja zapravo su pokretači radnje romana:

Prva misao koja je Retelju na pamet pala nakon što je pročitao članak bila je: ako je čovjek dio jednoga zapovjednog lanca, čvrsto ukliješten između dvije njegove karike, pa vuče onu ispod sebe tamo kamo njega vuče ona iznad, onda on ne može biti odgovoran za posljedice koje će uslijediti kad cio lanac potegne sve što je za njega okvačeno, jer nema pravo o tome čak ni iznositi svoje mišljenje, a kamoli na to utjecati. To je naprosto nešto jače od njega, za što postoji samo jedan izraz – sudbina.⁶⁵

Ovo Reteljevo razmišljanje, kao što je već naglašeno, bit će glavna okosnica daljnjeg tijeka radnje, jer će svi događaji koji će uslijediti biti tumačeni filozofskim razmišljanje, a glavni nositelj takvog tumačenja događaja bit će prof. Franko Tudor:

⁶³ Bošnjak, Branko, *Filozofska hrestomatija II.*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1982., 19.

⁶⁴ Isto, 19.

⁶⁵ Brešan, Ivo, *Kockanje sa sudbinom*, Matica hrvatska, Zagreb, 2002., 8.

Sam Tudor zastupa fatalistički stav i stalno izaziva sudbinu – šetao je Dubrovnikom kada su ga granatirali i obavlja redovito ritual meditacije nad samim ponorom.⁶⁶

Tudor će biti zaslužan za razotkrivanje zločina koji su se dogodili u ratu. Zajedno s Ivanom Bonettijem, pokreće hazardnu igru, u kojoj dovode svjedoke na ljetovanje u Dubrovnik, kako bi razotkrili Dudu (Reteljev nadimak pod kojim je počinio ratni zločin). No u igri koju su pokrenuli, doći će do drugih spoznaja:

Često nedodirljivi, zaogrnuti tajnom, nerijetko i mirne savjesti — ti „pravi“ počinitelji, sugerira Brešanova kriminalistička struktura, žive bezbrižnim životima, nose karizmu uglednih političara i nikome ne pada na pamet da u njih upre prstom kao u moguće počinitelje zla. Stoga, za Brešana, pitanje pravog zločinca i neće biti otkriće samog počinitelja, koliko pitanje o tomu tko je zločin smislio, pa sam roman dobiva posve nove obrise i obzore.⁶⁷

Tražeci Dudu i otkrivši kako je Duda zapravo Retelj i kako Retelj nije kriv za ratne zločine, već nalogodavci iznad njega, Tudor u maniri shakespearijanskog viđenja svijeta kao pozornice zaključuje:

A neće biti zato što Duda zapravo ne postoji niti je ikada postojao. Postojao je samo lik s tim imenom u jednoj predstavi, režiranoj s nekog visokog državnog mjesta, koji je amaterski i bez pravog talenta odigrao običan dobroćudan konobar, a da nije znao ni što zapravo igra niti kakva je svrha cijeloga komada.⁶⁸

Ovim romanom Brešan među prvima u hrvatskoj književnosti progovara o ratnim zločinima počinjenim o hrvatske strane prema srpskim civilima. Iako među prvima progovara o tome, Brešan to čini na sebi svojstven način. Taj svojstven način očituje se u tome što je uzeo žanr krimića u koji je ubacio filozofska pitanja stoicizma, te time radnju odmaknuo od prave potrage za zločincem, a usmjerio je na moralna propitivanja. Ta moralna pitanja najbolje se oslikavaju kroz stalno pitanje o pokoravanju sudbini i time što čovjek u tome svemu mora počinuti za vlastitu egzistenciju. Time

⁶⁶ Hansen-Kokoruš, „Krimiće kao utopija pravde? – Brešanovi hibridni romani pod aspektom društvene kritike“, 2020., 235-249.

⁶⁷ Bošković, „Nekoliko refleksija o romanima Ive Brešana“, 65-78.

⁶⁸ Brešan, *Kockanje sa sudbinom*, 171.-172.

Brešan žanru krimića dodaje zapravo moralnu dimenziju, a teške teme iz suvremen povijesti stavlja pod svjetlo filozofskih pitanja.

6. *Država Božja 2053.*

Romanom „*Država Božja 2053.*“ (2003.) Brešan progovara o kritici klerikalno-religijske ideologije. Smjestivši svoj roman u budućnost (2053. godina) žanrovska odrednica roman je distopijski roman:

...poznata i kao antiutopija... Distopija donosi nesklad, nered, nepravdu, bol, potlačenost, a vrlo često i razne katastrofe... Distopija predstavlja društvo u kojemu vlada kaos, bezakonje, dezorijentacija, uznemirenost, prljavost i nasilje. Distopijom vladaju zle, tiranske vlade ili neprijatelji koji stanovnike drže pod kontrolom pomoću represivnih metoda. Distopija obično uključuje uništenje prirode, ali napredak u tehnologiji.⁶⁹

Sam roman podijeljen je u nekoliko dijelova: uvodni, prvi i drugi dio, te epilog. Tijekom romana, kroz linearno fabularni tijek, prati se dolazak na vlast „Hrvatsko kršćansko-socijalne stranke“ (HKSS) s njezinim liderom Teom Torlakom. Njegov uspon k vlasti opisan je u duhu nacističkog preuzimanja vlasti u Njemačkoj početkom 30-ih godina prošlog stoljeća, te uspostavu totalitarnog društva u duhu klerikalno-religijske ideologije:

Ono što je nakon toga uslijedilo odvijalo se po dobro poznatom receptu iz prošlosti. Uskoro je ukinuto višestranačje, sve su stranke osim HKSS-a zabranjene i Hrvatska je opet, poslije nešto više od šezdeset godina, dobila jednopartijski sustav, a Torlak postao diktator neograničenih ovlasti. Javnost je još samo čekala što će na sve to reći glavni arbitar – Crkva. Ali ona je mudro šutjela.⁷⁰

Teo Torlak biva prikazan samo kao marioneta, a pravu vlast u pozadini drži katolička crkva u Hrvatskoj. Katolička crkva u Hrvatskoj uspostavlja poredak u duhu ideje koju svojim djelom, „*De civitate Dei*“, zastupa filozof Aurelije Augustin:

...u Hrvatskoj je uspostavljen novi poredak predsjednika Tea Torlaka preko kojeg vlada Crkva, a iz nezadovoljstva fokalizatora razabiremo i da su članovi obitelji Loko stjecajem okolnosti bili aktivno uključeni u uspostavu autoritarne

⁶⁹ „Što je distopija? Značenje i 10 najpoznatijih primjera“, Mr.Sc., <https://mr.sc/sto-je-distopija-definicija-znacjenje-primjeri/>, 27. 7. 2024.

⁷⁰ Brešan, Ivo, *Država Božja 2053.*, SysPrint, Zagreb, 2003., 16.-17.

države i u njezino rušenje te da su se naposljetku svi oteli ideološkoj kontroli, bili prvotno pro ili kontra poretka.⁷¹

Posljedica uspostave takvog poretka bila je izolacija hrvatske države od strane ujedinjene europske države, „Federalna Europska Republika“ (FER). Sama europska država doživljavala je uspostavljeni poredak u Hrvatskoj kao:

...zemlju najgore policijske diktature kakva se u Europi ne pamti još od vremena Adolfa Hitlera. Spominjali su se čak i koncentracijski logori za one koji nisu po volji režimu.⁷²

Glavni oponenti i nositelji radnje u borbi protiv Torlakova režima i katoličke crkve u Hrvatskoj bivaju pripadnici obitelji Loko. Obitelj Loko potječe iz malog dalmatinskog otoka Iž. Potomci obitelji Loko bivaju važni za sam tijek događanja, jer svako od njih zapravo simbolizira određena ideološka shvaćanja i određene artikulacije pojedinačnih ideoloških obrazaca. Sama obitelj velika je i razgranata po cijeloj hrvatskoj, te time u romanu, Brešan obuhvaća sve krajeve Hrvatske. Obitelj su činili desetero članova, od toga šestero braće i četiri sestre, koji su bili na različitim ideološkim pozicijama. Oni su u samom romanu opisani veoma plošno i s određenim stereotipima u odnosu kojoj su ideološkoj koncepciji pripadali: „...obitelj je uzeta kako bi pokazao kako se govor politike/ideologije prelama u sudbini njezinih članova!“⁷³

Samu ideju za nastanak romana, Brešan je otkrio u intervjuu koji je dao Jozefini Dautbegović:

Htio sam stvoriti jedan izmišljeni svijet u kome Crkva ima svu vlast. Na to me najviše potaklo to kako se ona sada ponaša. Svećenici čak na crkvene blagdane više govore o politici nego o Evanđelju i Isusu... njima je itekako do vlasti!... Svjestan sam toga da tu ima više provokacije nego estetike, ali nisam mogao odoljeti...⁷⁴

⁷¹ Mrdeža, Antonina, Divna, „Likovi i prostor u Brešanovoj distopiji *Država Božja 2053.*“, Prvi Brešanov svibanj, 2020., 251-269.

⁷² Brešan, *Država Božja 2053.*, 47.

⁷³ Bošković, „Nekoliko refleksija o romanima Ive Brešana“, 65-78.

⁷⁴ Dautbegović, „Zašto bi mladenački duh bio privilegija mladosti?“, 3-20.

Preko glavnih protagonista, članova obitelji Loko, Brešan opisuje distopijsko vrijeme u Hrvatskoj nakon uspostave klerikalno-religijskog totalitarnog sustava. Upravo će se u sljedećem potpoglavlju govoriti o toj društvenopolitičkoj kritici.

6.1. Totalitarizam u službi klera

Kao što je u uvodnom dijelu ovog poglavlja naglašeno totalitarni sustav koji se uspostavio bio je pod ideologijom Aurelija Augustina i njegovim idejama o Božjoj i Zemaljskoj državi:

Borba zemaljske i Božje države koja, po Augustinu, započinje još od Kaina i Abela i traje kroz čitavu povijest, do potpunog trijumfa ove potonje na Sudnji dan... Božja država počela je nadvladavati zemaljsku... uzevši za načelo svog vladanja [Torlak] ljubav kakvu Krist propovijeda, priprema za taj veliki trenutak kad svršava ljudska povijest, kako bi se svi spasili i izbjegli vječnu propast. Tako je i u njegovu raskidu s FER-om vidio otpor Božje države zemaljskoj, jer se Torlak, slijedeći Božji put, suprotstavio sili kojom vladaju materijalni interesi, pohlepa i grabež. Iz istog je razloga iskreno u sebi pozdravio i njegovu odluku kojom je ukinuo sve stranke, osim vlastite – u Božjoj državi nema mjesta politici.⁷⁵

Uvodeći takav oblik totalitarnog sustava po idejama Aurelija Augustina, Torlak je postao samo marioneta u rukama crkvenih dogmatika. Uspostavu totalitarne kontrole nad državom i narodom katolička crkva u Hrvatskoj, provodila je preko organizacije „Opus Dei“ i postavila je na njezino čelo jednog od članova obitelji Loko, don Juru. Don Jure je u samom početku gledao blagonaklono na uspostavu novog poretka i podupirao ga, no kako je vrijeme prolazilo sve je više uviđao njegove negativne posljedice, te na samom kraju otvoreno stupio u borbu protiv režima. U toj ideologizaciji išlo se je do krajnje radikalnih promjena, tako je došlo do: „...uvođenje biblijske egzegeze u prirodne znanosti (Gerald Schroeder, *Božja znanost*, 1997)...“⁷⁶

Zanimljiva je i maksima koja opisuje pristup ideologiji, gdje Brešan parodira s Descartesovom maksimo „Cogito, ergo sum“:

⁷⁵ Brešan, *Država Božja 2053.*, 50.

⁷⁶ Mrdeža, „Likovi i prostor u Brešanovoj distopiji *Država Božja 2053.*“, 251-269.

...pobijanju Descartesova aksioma *Cogito, ergo sum*. Mi jesmo... ne po mišljenju, nego po onome što nas čini jednim sa svim ljudskim bićima. A mišljenje nas ne sjedinjuje, nego razdvaja, jer nema dva čovjeka, ma kako bliski bili, koji jednako misle. K tome, svaka je misao samo relativna istina, pa time i relativna zabluda. Samo se vjerom u Boga ostvarujemo kao jedinstveno biće sa svima drugima. Credo, ergo sum! Vjerujem, dakle jesam – to je načelo koje čini samu bit postojanja.⁷⁷

Ideologizacija se primijenila na cjelokupno školstvo, spaljivane su nepodobne knjige, a ljudi koji su se usudilo progovoriti ili su djelovali mimo vladajuće ideologije, prvotno su bili poslani pred tročlani sud, a nakon toga u Institut za mentalnu higijenu. Tročlani sud sastojao se je od trojice ljudi različitih profesija: pravnika, liječnika i svećenika te je svaki od njih imao zadatak:

Sud, ili konzilij... čine trojica. Najprije pravnik, koji ispituje pravnu stranu delikta... Zatim psihijatar, koji procjenjuje mentalno stanje okrivljenog: je li delikt počinjen u svjesnom ili u neuravnoteženom stanju. I napokon, svećenik, koji daje moralnu procjenu svega.⁷⁸

Sljedeća distanca bila je Institut za mentalnu higijenu, čiji je postupak bio:

Ovdje se vrši implantacija sjećanja. Tu se pacijentu briše iz pamćenja sve ono negativno iz prethodnog života i ugrađuju nove slike, koje nije proživio; ukratko, formira se kao nova osoba. Naravno, ako je u prethodnom životu imao nekih pozitivnih karakternih crta, znanja, sposobnosti ili bilo čega što bi moglo biti korisno zajednici, to mu ostavljamo netaknuto. Ne mijenjamo mu čak ni DNK ni sjećanja na roditelje, ako su ovi bili u redu.⁷⁹

Nakon takvog ispiranja mozga, odnosno ugradnje novog identiteta pojedincu, dolazilo je do slučajeva u kojima pojedinčeva svijest nije prihvatila nametnuti identitet. Takva pojedinac biva sveden na razinu vegetiranja, te odlazi autobusnom rutom: „...Zadar – Sarajevo [koja je] fiktivna... linija autobusa-plinske komore kojim odvoze žrtve neuspjelog medicinskog inženjeringa.“⁸⁰

⁷⁷ Brešan, *Država Božja 2053.*, 26.-27.

⁷⁸ Isto, 45.

⁷⁹ Isto, 71.

⁸⁰ Mrdeža, „Likovi i prostor u Brešanovoj distopiji *Država Božja 2053.*“, 251-269.

Te Institucije za mentalnu higijenu bivaju od strane FER-a prikazane kao relikat prošlih vremena u vidu koncentracijskih logora, no još jedan segment koji provodi režim podsjećaju na prošla vremena. To se odnosi na položaj srpskog pučanstva u Hrvatskoj, koji po uzoru na ustašku vladavinu bivaju okarakterizirani kao „Hrvati pravoslavne vjeroispovijesti“, koji su:

...morali postati pravoslavnim Hrvatima, ili se pomiriti s tim da su tu samo gosti s privremenom dozvolom boravka, i to o svom trošku...⁸¹

Institucije za mentalnu higijenu, kao što je naglašeno, stvarali su nove ljude, to jest ljude koji su nakon ispiranja mozga bili do kraja odani novom režimu, odnosno crkvi. Takvi ljudi, odnosno klonovi, bili su upravljani uređajem „psihoemenatorom“:

...svi ti klonovi koji iziđu iz Zavoda zapravo su neka vrsta robota, čija je izvorna osoba uništena. Veza između izmijenjenog genetskog koda i njihove nove psihe održava se na umjetan način. Implantirana svijest nije postala dio njih, ona je jedna vrsta entropije, koja se emitira iz središnjeg odašiljača, povezanog sa svim zavodima...oni imaju iza uha ugrađen sitan čip... To je zapravo prijemnik entropijskog zračenja. Zato svi jednako misle i jednako se ponašaju.⁸²

Kao što se iz ovoga može zaključiti, preinake kojima se režim služio nad ljudima, proizlaze iz medicinske struke, tako ovaj distopijski roman postavlja i pitanje:

Otpor pojedinca prema ideologiji i društvenom licemjerju suzbija se njegovom hospitalizacijom, pa se pitanje koje roman nameće je može li buduća medicina biti u službi zla. Kriza Crkve kao institucije koja liječi ljudsku dušu oslikava se kao njezina težnja za neograničenom društvenom moći.⁸³

Nakon pobjede nad režimom u građanskom ratu koji je uslijedio Brešan nameće pitanje o ljudskoj taštini, po Marxovoj maksimi o ponavljanju povijesti:

Bez obzira na učinjeno... nije li već sama briga oko vlastitih zasluga isto tako *objest duha*, kao i ono čime su bili opsjednuti Torlak i njegovi patroni? Ako su zasluge za ovo što se dogodilo uopće važne, onda one pripadaju podjednako svima koji su na bilo koji način sudjelovali, pa čak i klonovima, jer su i oni svojom

⁸¹ Brešan, *Država Božja 2053.*, 119.

⁸² Isto, 292.

⁸³ Franković, „The Carnivalisation of Authority and Ideology in Brešan's Novel *The Confessions of a Characterless Man*“, 209-233.

borbom, prije nego što su dospjeli u zavode, ugradili barem neki kamen u cijelu zgradu. Ali ljudska taština, koja zasljepljuje čovjeka do te mjere da svoj udio uvijek vidi kao središte zbivanja, čini se da je neuništiva.⁸⁴

Do sada sve navedeno u analizi ovoga Brešanovog distopijskog romana, dovodi nas do nekoliko spoznaja koje se šalju ovim romanom. Jedna od njih je svakako činjenica da je današnje društvo zahvatio povećan broj upliva klera u društvo, što Brešan u intervjuu i naglašava. Brešan u samom romanu ide korak dalje i upozorava na posljedice dogmatizacije i fanatizacije koje takvo društvo može ispoljiti, a posljedica toga je uspostava klerikalno-religijske totalitarne države. Brešan upozorava na posljedice ispiranja mozga, kroz cjelokupnu dogmatizaciju društvenog poretka. Takav poredak Brešan u romanu povezuje s prošlošću, te u maniri prošlosti stavlja motive: logora, stvaranja novih vjerskih organizacija (kao što je takozvana „Hrvatska pravoslavna crkva“), briga o moralu (organizacija „Opus Dei“) i slično. Brešan ih u romanu izravno ne veže i ne govori o stvarnom povijesnom razdoblju (razdoblju NDH), ali njegova aluzija je jasna. Vrhunac onoga što Brešan čini ovim romanom svakako je pitanje zloupotrebe medicine, odnosno znanosti, te se može postaviti pitanje koje roman sugerira: koliko će razvoj znanosti omogućiti ponovnu uspostavu takvih totalitarnih društava, a čovjeka svesti na običnu marionetu u rukama elite?

⁸⁴ Brešan, *Država Božja 2053.*, 376.

7. Vražja utroba

Uz romane „Astaroth“, koji simbolizira prošlost, „Državu Božju 2053.“, koji simbolizira budućnost, roman „Vražja utroba“, simbolizira sadašnjost. „Vražja utroba“ tako u Brešanovom proznom opusu čini trilogiju s gore spomenutim romanima.⁸⁵ Sam roman objavljen je 2004. godine, te je strukturiran prologom, podijeljen u dvadeset poglavlja i epilogom, a žanrovski je hibridni roman između krimića, fantastike i horora.

Krimiće, kao jedna od žanrovskih odrednica, iščitava se u prologu i epilogu. U prologu dolazi do pronalaska trupla koje pluta u moru. Inspektor zbog nemogućnosti identifikacije trupla, odlučuje truplo kremirati (jer je to bila želja na poruci koja je pronađena uz truplo). No nakon kremiranja od INTERPOL-a dolazi zahtjev za traženjem izvjesnog Urbana Tomaša, inspektor shvaća pogrešku koju je učinio s truplom i tu ujedno završava prolog. Nastavak krimića odvija se u epilogu, gdje inspektor pokušava ustvrditi je li truplo koje je kremirano Urban Tomaš, no vođenjem istrage uspostavlja se kako nije riječ o Tomašu, jer Tomaševo truplo biva pronađeno u šumi, a identitet trupla iz mora ostaje misterija.

Atmosfera koja vlada tijekom silaska u špilju i radnje koja se događa likovima u njihovim halucinacijama izaziva kod recipijenta hororičnu napetost:

Horor probija granicu katarze sve do učinka zrcaljenja osjećaja i izoliranja tog efekta, tj. do primjetno većeg stupnja identifikacije s emocionalnim stanjem protagonista negoli u ostalim žanrovima. Glavni lik i čitatelj zajedno strahuju od sâmoga uzroka straha, a čest je učinak horora da se takav emocionalni odgovor zadrži relativno dugo nakon čitanja ili gledanja, tj. dolazi do primjetnog odgađanja katarze.⁸⁶

Glavni motiv priče je traganje za židovskim blagom, koje je oteto Židovima tijekom Drugoga svjetskog rata, te pretočeno u sige i postavljeno u špilji na Velebitu, koja se zove Vražja utroba. Krešimir Nemeć u svojoj studiji naglašava još jedan element koji se iščitava tijekom fabule:

⁸⁵ Gudelj, Marina, „Korelacije ideologije u Brešanovoj Vražjoj utrobi i Hellerovoj Kvaki 22“, Prvi Brešanov svibanj, 2020., 271-281.

⁸⁶ Brozović, Domagoj, „Motiv straha i njegovi mehanizmi u hrvatskoj fantastičnoj noveli 19. stoljeća“, Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 56, 1, 2019., 101-116.

...tijekom fabularne progresije u romanu se razvija Hobbesova ideja po kojoj su se ljudi rodili zli, a nastojanje oko samoodržanja, bogatstva i časti dovodi ih u stanje po kojem je „čovjek čovjeku vuk“, tj. da su ljudi u stalnom međusobnom sukobu.⁸⁷

Vrijeme radnje započinje početkom dvadesetprvog stoljeća, gdje skupina različitih ljudi, predvođena Urbanom Tomašem sastaje se, te dogovara o silasku u špilju u potrazi za zlatom. U sljedećem potpoglavlju bit će riječi o fenomenu zla, točnije bazirat će se na Nemecovoj konstataciji.

7.1. Zlo

Zlo o kojem Nemec govori utjelovljeno je kroz protagonista koji se predstavlja kao Urban Tomaš. Urban Tomaš kao što se iz prologa i epiloga može iščitati nije ista osoba koja se pojavljuje u fabularnoj liniji tijekom dvadeset poglavlja već je:

Tomaš... od početka tajnovit lik. Njegova su nastojanja uvijek uspješna, a njegove se moći katkad čine nadnaravnima. Do samog kraja romana, a ni na samom kraju, čitatelj nije siguran tko je Tomaš uopće i postoji li kao opipljiv, stvaran lik. Budući da u završnom poglavlju romana čitamo Tomaševo uvjeravanje Joséa kako je on stvaran u zakutku samog Joséa, možemo njegov lik tumačiti kao Joséovu podvojenju ličnost.⁸⁸

Tijekom fabularna linije i drugi protagonisti uviđaju sličnost Tomaša i drugih ljudi iz njihove povijesti, koji ih vezuju za nemoralne postupke:

Zanimljivo, kako svi koje muči nemirna savjest vide u meni sličnost s onim tko im je kriv za to!⁸⁹

U naletu bijesa koji je spopao Tomaša, jedan od protagonista ostaje prestravljen i dovodi do konstatacije kako Tomaš nije ljudsko biće:

Aaaaa! Njegove oči... To nisu ljudske oči... On je... on je... čudovište...⁹⁰

Kroz Tomašev lik tijekom fabularne radnje nameće se element fantastike:

⁸⁷ Nemec, „Poetičke mijene u romanima Ive Brešana“, 187-207.

⁸⁸ Gudelj, „Korelacije ideologije u Brešanovoj *Vražjoj utrobi* i Hellerovoj *Kvaki 22*“, 271-281.

⁸⁹ Brešan, Ivo, *Vražja utroba*, SysPrint, Zagreb, 2004., 182.

⁹⁰ Isto, 150.

...roman se određuje i kao fantastični, evocirajući fantastične motive „prostornog, ontološkog dualizma“..., kao i motiv pojave vruga, halucinantnih iskustava ili neobjašnjivih prirodnih i društvenih manifestacija za koje junak traži racionalni interpretativni okvir.⁹¹

Čak i prostor u koji protagonisti ulaze, Vražja utroba poprima elemente fantastike, isticanjem teze kako je svaka špilja živi organizam za sebe, te posjeduje vlastite misli i spoznaje, a u jednom dijelu nameće se i mitološka karakteristika špilje:

Uvjeren sam da te korpuskule u podzemnim šupljinama... da su to duše umrlih. Stari Grci su na svoj način bili u pravu kad su govorili da se nakon smrti ide u Had.⁹²

Unatoč tome što je i špilja prikazana kao potencijalni izvor zla, te što opisima i citatnosti upućuje na Danteovu „Božansku komediju“, pogotovo na dio spjeva „Pakao“, dominantna personifikacija fenomena zla ostaje lik Urbana Tomaša. Razlog tome je što se lik Urbana Tomaša tijekom radnje spram ostalih protagonista nameće kao svemoćan. Tomaš postaje: „...simbolom nečega neopipljivog, stravičnog i pogubnog za čovjeka... [te funkcionira] kao zakon nedostižan i nejasan pojedincu.“⁹³

Kroz Tomašev lik Brešan govori i o elementu kanibalizma, koji je prvotno počeo referirati na krajnje ironijski način, dok je na samo kraju zaživio u svojoj punini, gdje su ostali protagonisti kako bi preživjeli u špilji igrali „ruski rulet“:

Pohani mozak bio bi doduše prava poslastica, ali njegov je prepun neukusnih izraslina. Zato su mu prsa u dobrom stanju, od njih bi ispali izvrsni kotleti. Sigurno ima i nešto zdrave iznutrice. Sve birana jela. Zašto ne bismo svoje posljednje trenutke dočekali u slavlju?⁹⁴

U duhu kanibalizma, Brešan također progovara o kritici društva i onoga što čovječanstvo smatra poviješću:

Život se hrani životom, to je opći zakon opstanka. A kad mu uzmanjka sve ostalo, uzima od vlastite vrste. U prirodi, kao i u politici. Svijet nije ništa drugo

⁹¹ Gudelj, „Korelacije ideologije u Brešanovoj *Vražjoj utrobi* i Hellerovoj *Kvaki 22*“, 271-281.

⁹² Brešan, *Vražja utroba*, 145.

⁹³ Gudelj, „Korelacije ideologije u Brešanovoj *Vražjoj utrobi* i Hellerovoj *Kvaki 22*“, 271-281.

⁹⁴ Brešan, *Vražja utroba*, 187.

nego golem komad mesa koji sam sebe proždire, probavlja i izlučuje, I to se onda zove povijest.⁹⁵

Na samom kraju romana Brešanov protagonist Urban Tomaša ističe konstataciju koju je zamijetio i Krešimir Nemeć u svojoj studiji:

Zlo je bilo u njima, José, a ne u tim ljudima koje su sreli. Nije bilo ni u meni, ja sam bio samo odraz njihove mračne nutrine, koje nisu bili svjesni. Odatle sve te sličnosti, oni su mi ih pridavali, iako ih u stvarnosti nije bilo. Svatko je od vas na mom licu iščitao vlastite najniže porive. I u meni vidio sličnost s nekim zbog koga je posrnuo. Jer u naravi je čovjeka da nikada u sebi ne nalazi razlog za svoj pad.⁹⁶

Ponovnom upotrebom demona, koji zapravo simbolizira najdublje porive zla svakog protagoniste romana, Brešan ostaje dosljedan sebi. Ta dosljednost se očituje kroz lik Urbana Tomaša, demona koji upravlja grupom ljudi u potrazi za židovskim zlatom. Svaki pojedinac u romanu osmislio je vlastiti plan kako bi se domogao zlata samo za sebe, te se time potvrđuje Nemećova teza/uočavanje o prirodi čovjeka koju Brešan ovim romanom opisuje. Brešanovi protagonisti ovog romana okarakterizirani su kao osobe koje imaju nečistu savjest, zbog svoje prošlosti, te se nadaju kako će zlatom koje će iznijeti iz špilje to ispraviti, ali na putu im se ispriječio demon. Kako je u uvodnom djelu ovog poglavlja napomenuto, ovaj roman čini trilogiju, s ostala dva romana („Astaroth“ i „Država Božja 2053.“), te opisuje sadašnjost. Upravo u tom opisivanju sadašnjosti može se povući svojevrsna alegorija na današnju oportunističku društvenu elitu, koja je u vremenu tranzicije stjecala bogatstvo i materijalnu korist, te pokušala zaboraviti/izmijeniti svoju prošlost, slično kako su pokušali Brešanovi protagonisti.

⁹⁵ Isto, 229.

⁹⁶ Isto, 246.-247.

8. Tri života Tonija Longina

Roman „Tri života Tonija Longina“ objavljen je 2005. godine. Sam roman podijeljen je u tri dijela: „Povratak iz Thanatosova krila“, „Pessimus Sclavorum dux“ i „Povijest nas sustiže“. Žanrovski ovaj roman može se svrstati u znanstvenu fantastiku:

...skupina književnih i filmskih žanrova koje ujedinjuje da se načelno fantastična obrada objasni sadašnjim ili budućim znanstvenim spoznajama i tehnološkim dostignućima.⁹⁷

Glavni protagonist romana, Toni Longin, tijekom ratnih dešavanja 90-ih godina prošlog stoljeća, biva teško ranjen i provodi četiri godine u komi. Kao posljedica teškog ranjavanja i kome, nakon što je došao k svijesti, bila je mogućnost putovanja kroz vrijeme. Toni odlazi s ciljem u prošla vremena u potrazi za uzrocima: „...hrvatske podložnosti mnogim stranim vladarima u prošlosti.“⁹⁸ Kako bi otkrio po njemu taj krucijalni uzrok, odlazi u razdoblje hrvatskoga srednjovjekovnog kraljevstva, te preuzima vladavinu nad kraljevstvom kao knez Domagoj. Ono što je Toniju naizgled izgledalo jednostavno, upravljanje državom i donošenje samostalnih odluka, uskoro mu se pokazuje kao jednim od najtežih puteva.

Njegova mogućnost putovanja kroz vrijeme u samom romanu biva objašnjena sa znanstvene strane, i to na dva moguća načina. Prvi:

...uspijevaš transformirati vlastito tijelo u energiju i ponovno ga materijalizirati u nekom drugom prostor-vremenu. Jednom riječju, teleportacija!⁹⁹

Dok drugi način biva povezan s filozofskim učenjem o „logosu“ i jedinstvom svijeta u svemu:

Eleati su naučavali: Sve je Jedno i Jedno je Sve. I eto, ako se snagom misli uspijete vinuti do tog Jednog, možete sebe dovesti u bilo koji segment stvarnosti, naći se u svakom vremenu i prostoru.¹⁰⁰

Sam roman kroz prizmu sveznajućeg pripovjedača opisuje život Tonija Longina, koji se kreće kroz dvije fabularne linije. Prva fabularna linija prati tijek događaja koji se

⁹⁷ Solar, *Rječnik književnog nazivlja*, 320.

⁹⁸ Franković, „The Carnivalisation of Authority and Ideology in Brešan's Novel *The Confessions of a Characterless Man*“, 209-233.

⁹⁹ Brešan, Ivo, *Tri života Tonija Longina*, Europapress holding, Zagreb, 2005., 64.

¹⁰⁰ Isto, 74.

odvija u prvom i trećem dijelu romana, to je od ranjavanja tijekom domovinskog rata do prvih godina dvadesetprvog stoljeća, a druga fabularna linija prati Tonijev život nakon njegove relokacije u vremenu i prostoru, odnosno devetostoljetne događaje vezene uz vladavinu kneza Domagoja. U slijedećem potpoglavlju ovog roman pažnja će biti usmjerena ponovno na fenomen zla, koji je u ovom romanu utjelovljen kroz sporednog protagonista romana dr. Franz Hindelmanna, odnosno Hilona.

8.1. Zlo

I u ovom romanu Brešan je usmjerio pojam zla u jednu osobu, dodijelivši joj faustovske elemente. To je sporedni lik koji u prvotnoj fabularnoj liniji biva opisan kao dr. Franz Hindelmann, koji vodi Centra za antipsihijatrijsku teoriju, dok je u drugoj fabularnoj liniji opisan kao filozof Hilon, a pred kraj roman njih će se dvojica zapravo stopiti u jednu osobu.

Kao Hilon biva prikazan nakon Longinove relokacije u vremenu i Longinovom preuzimanju Domagojeve povijesne uloge:

Ja sam Plotinov sljedbenik i držim da je stvaralačka bit svijeta Jedno, koje iz sebe isijava Sve. I da je Jedno iznad tog kršćanskog Boga. Jer on ima tri osobe, pa nije Jedno, nego Trojstvo. A Jedno je jedinstveno i veće od svega što se može dijeliti.¹⁰¹

Tijekom Longinova preuzimanja Domagojeve povijesne uloge, Hilon utječe na Longina/Domagoja, te mu sugerira što mu je činiti, a sve to objašnjava kroz stoičko filozofsko učenje o jedinstvu i „logosu“:

Ni ti ni oni ne činite ništa po svojoj volji, nego samo ono što Logos ima u planu. Sve što se dogodilo neizbježna je posljedica čitavog spleta uzroka. I ništa se drugo nije moglo dogoditi. A da bi ti, ili bilo tko drugi, mogao nešto promijeniti, puka je tlapnja.¹⁰²

Nakon kraja drugog dijela romana i povratka u prvu fabularnu liniju, gdje Longinu biva objašnjeno kako je zapravo bio samo u vlastitoj fikciji knez Domagoj, sada dr. Franz Hindelmann opisuje Longinu način liječenja koji se primjenjuje u Centru za antipsihijatrijsku terapiju:

¹⁰¹ Isto, 133.

¹⁰² Isto, 146.-147.

Kad bolesnik umisli da je slavna osoba iz nekog drugog vremena, mi ga odvedemo tamo i sve učinimo da se saživi sa svojom fikcijom. A onda mu položaj u tom izmišljenom svijetu počinjemo prikazivati u što gorem svjetlu. Time potičemo njegovu volju da se riješi osobe s kojom se poistovjetio. Pritom surađujemo sa znanstvenicima drugih struka. U vašem slučaju, obratili smo se povjesničarima.¹⁰³

U daljnjem tijeku romana nižu se fantastični i hororični elementi. Ljudi koji su sudjelovali u Longinovu liječenju, stradaju čudnim i hororičnim okolnostima, kojima su tijekom sudjelovanja u Longinovu liječenju, kao fiktivne povijesne ličnosti, zbilja i stradali. Na kraju samog romana doznaje se kako je dr. Franz Hindelmann zapravo pravi Hilon, koji mijenja povijest:

Upravlja sudbinom prema željama vladarâ.¹⁰⁴

Takvim poimanjem povijesti i pisanjem romantičarske povijesti, Brešan ponovno, kao i kod „Astarotha“, upravljanje poviješću prepušta nadnaravnim/fantastičnim bićima:

...u svakome od nas postoji dio drugih, koji su nekad živjeli ili još žive, i to nas sve čini jednim bićem. Zato nas prate duhovi iz minulih vremena, zato nas je naslijeđe Trpimirovića usmjeravalo punih tisuću godina, pa smo se kroz stoljeća vukli u sjeni velikih i moćnih... Samo je on, Longin ili Domagoj, pokušao skrenuti s tog puta, i zato je taj mag Hilon i poslan da ga u tome spriječi...¹⁰⁵

Uzevši sve u obzir do sada izneseno u ovom poglavlju, nameću se sljedeći zaključci. Brešan u romanu ponovno koristi faustovski motiv kako bi opisao romantiziranu povijest hrvatskog srednjovjekovlja. Nadnaravno biće koje upravlja poviješću, dr. Franz Hindelmann odnosno Hilon, ponovno je okarakterizirano fenomenom zla, a njegove ideje Brešan je na vješt način uklopio u učenje stoicizma. Ovim romanom Brešan zapravo ponovno postavlja pitanje o manipulaciji poviješću i povijesnim činjenicama, samo je ta manipulacija u ovom romanu protkana filozofskim idejama stoicizma.

¹⁰³ Isto, 193.

¹⁰⁴ Isto, 235.

¹⁰⁵ Isto, 240.-241.

9. Gorgone

Roman „Gorgone“ objavljen je 2006. godine, te se može iščitavati kao autobiografski roman. U samom romanu prate se tri fabularne linije: prva fabularna linija prati kroz prizmu sveznajućeg pripovjedača životnu priču Mauricija Novaka zvanog Moro, druga prati izmišljeni ep „Perzijadu“, koja zapravo na mitološko-alegorijskoj poveznici povezuje životnu priču Mauricija Novaka i mitološkog junaka Perzeja, te treća koja prati život književnika Inoslava Vilovića, koji je zapravo život samog autora, odnosno Ive Brešana: „...Brešan je svoj roman „Gorgone“ zamislio kao djelo koje ima trokatnu strukturu: prvi je fabularni sloj realistički, drugi mitološko-simbolički, a treći autobiografski.“¹⁰⁶

Te tri fabularne linije su: „...smještane u različite prostore (otočni, Zagora, urbani – Zagreb, Beč), u različitim vremenskim okvirima (fašistička okupacija, partizanština, Informbiro, Domovinski rat), opisujući atmosferu između nihilističkog duha povijesti i životvorne individualne snage.“¹⁰⁷

Mitološki element se oslikava kroz tri sestre Gorgone: „Meduza, Stena i Eurijala (dakle dogmatizam, fanatizam i duhovna pustoš) uvijek idu zajedno, jedna bez druge ne mogu i generiraju zlo u svijetu.“¹⁰⁸

Slično kao što je Ranko Marinković u romanu „Kiklop“ spojio dvije fabularne linije, realnu i mitološku, tako isto mitološka fabularna linija: „...biva tako jedini Brešanov govorni obrazac kojim se u „Gorgonama“ mogu kazati Morove životne istine.“¹⁰⁹

Autobiografski element ovog romana naglašava i sam Brešan u svom intervjuu Jozefini Dautbegović:

Najizravniji sam bio u svom najnovijem djelu, „Gorgone“. Tu ima možda najviše autobiografskoga, jer sam direktno iznosio stvari koje su se meni dogodile, ali, naravno, opet sam to zamaskirao tako da jedan anonimni pisac govori i

¹⁰⁶ Nemeč, „Poetičke mijene u romanima Ive Brešana“, 187-207.

¹⁰⁷ Sablić, Tomić, Helena, „Ima li Držića u suvremenoj hrvatskoj prozi?“, Dani hrvatskog kazališta, 35, 1, 2009., 291-301.

¹⁰⁸ Nemeč, „Poetičke mijene u romanima Ive Brešana“, 187-207.

¹⁰⁹ Salečić, Ivan, „Sistem povijesnog svjetonazora u romanima Ive Brešana“, Književna Republika, 11-12., 2006., 57-64.

razmišlja o sebi i svom životu... Opisan je čak i slučaj „Hamleta iz Mrduše Donje“ i svega što se oko komada događalo, samo što sam i to nastojao prikriti.¹¹⁰

U sljedećim potpoglavljima analize ovog romana pažnja će se posvetiti dvama najbitnijim značajkama. Prvo onome što ovaj roman vezuje za autobiografske elemente i drugo sestrama Gorgone, koje zapravo na alegorijsko-mitološkoj okosnici zapravo simboliziraju kritiku ideologija.

9.1. Autobiografsko u *Gorgonama*

Sama autobiografičnost u romanu „Gorgone“, kao što i sam Brešan naglašava, je najočitija. Sam autor naglašava u intervjuu kako je u roman ugradio vlastitu epizodu s predstavom „Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja“. Predstava u romanu naziva se „Došljak“, a njezina kritika i kasnija cenzura opisana je na sljedeći način:

U glavnom televizijskom dnevniku pojavio se komentar na predstavu „Došljaka“. Nepotpisan; spiker ga je samo pročitao, ne navodeći ime autora. To je bilo krajnje neuobičajeno. Kad se na TV-u govori o nekoj kazališnoj predstavi, redovito novinar daje izvješće s lica mjesta ili je kritičar analizira. A ovdje nikoga tko bi stajao iza toga teksta. I upravo zato bilo je jasno tko je on, ili bolje, u koje strukture spada. Ne treba mnogo mudrosti da se zaključi kako cijela stvar dolazi iz nekih viših, nebeskih sfera, odakle se može zapovijedati televizijskom kućom.¹¹¹

Posljedica takvog postupka, nije bila direktna zabrana izvedbi, već iz straha ravnatelj teatra odugovlačenje odgoditi s novim postavljanjem predstave. Te događaje, Brešan je opisao u svojoj kratkoj studiji „Moji slučajevi“:

Mislim da se u mom slučaju ne može nikako govoriti o zabranama. Naime, nikad se nije dogodilo da je neki funkcioner ili forum „odozgo“ naredio da se taj komad ne igra ili da ga se skine s repertoara, već je stvarna inicijativa za to oduvijek dolazila „odozdo“. Redovito je bilo u pitanju to da bi netko iz političkih struktura dao kvalifikaciju komada, izrekao nešto o njegovoj „nepodobnosti“, a onda bi u samom teatru proradilo nešto što bih nazvao. „birokratski strah“, te bi isti oni ljudi koji su komad stavili na repertoar, iz bojazni za vlastiti položaj, pokrenuli

¹¹⁰ Dautbegović, „Zašto bi mladenački duh bio privilegija mladosti?“, 3-20.

¹¹¹ Brešan, Ivo, *Gorgone*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2006., 257.

inicijativu za njegovo skidanje. Zato ovdje neću govoriti o zabranama nego o „slučajevima“.¹¹²

Takvi „slučajevi“ bili su zapravo svojevrsna cenzura, o kojoj Boris Senkera govori u svojoj knjizi:

Cenzura formalno nije postojala, nije postojala čak ni neformalno, ali netko je ipak pomno čitao sve njegove [Brešanove] tekstove. Netko je negdje, izvan uredništva časopisa i dramaturških ureda, ipak odlučivao o tom hoće li se njegov novi komad objaviti ili neće, hoće li mu se tekst izvesti ili neće.¹¹³

Ovaj segment iz Brešanovog života, koji je detaljno opisan u „Gorgonama“, uzet je samo kao jedna od ilustracija koja se može pronaći u romanu o autorovu životu. Analiza cjelokupne autobiografičnosti u romanu, zahtijevala bi opširan rad, no za kraj ovog potpoglavlja najbolju ocjenu svog života i rada, Brešan je pretočio kroz razmišljanje protagonista Inoslava Vilovića:

A ja sam želio ploviti tako da izbjegnem sve podvodne grebene koji bi mi mogli probušiti čamac: ne bježati od politike, ali i ne biti u njoj. Uzeti je jednostavno kao životnu datost, a ne kao točku motrišta. I to u onoj mjeri u kojoj je ona dio stvarnosti; ni više ni manje. I nikome ne ugađati, ni pristalicama ni protivnicima vladajuće ideologije; postići tzv. homersku objektivnost. I publiku natjerati da tako gleda. Jer onaj kojega pred umjetničkim djelom obuzimaju strasti iz svakodnevnog života, nesposoban je suditi o njegovoj ljepoti.¹¹⁴

9.2. Gorgone kao pošasti ideologija

Sestre Gorgone, Meduza, Stena i Eurijala, prema grčkoj mitologiji bile su:

...kćeri morskoga boga Forkija i Kete... Bile su mješavina ptica s metalnim krilima, a iz glave su im, umjesto kose, rasle zmije otrovnice. Ako bi ih čovjek pogledao, skamenio bi se. Stena i Eurijala bile su besmrtnne, a Meduza smrtna...¹¹⁵

Neovisno o tome što je u mitologiji jedina razlika između sestara Gorgona, besmrtnost, Brešan je dodao razliku u njihovoj sposobnosti skamenjivanja, odnosno

¹¹² Brešan, Ivo, *Izabrana djela : kratka proza, Moji „slučajevi“*, Matica hrvatska, Zagreb, 2022., 473.

¹¹³ Senker, Boris, *Hrestomatija novije hrvatske drame*, Disput, Zagreb, 2001., 351.

¹¹⁴ Brešan, *Gorgone*, 189.

¹¹⁵ „gorgone“, Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/gorgone>, 7. 8. 2024.

sposobnost skamenjivanja ostavio je Meduzi, dok je Steni dodijelio sposobnost razaranja vatrenim pogledom, a Eurijali sposobnost ispijanja duše. Tako Meduza koja u mitološkoj predaji okamenjuje ljude svojim pogledom, u romanu zapravo simbolizira dogmatizam po želji ideologija:

Gorgona Meduza... to je svaka ideologija koja zaluđuje mase i u njihove okamenjene mozgove urezuje dogme po kojima imaju misliti. Fašizam, nacizam, boljševizam, maoizam, vjerska zatucanost – sve je to njezin porod. Prema mitologiji, ona bi trebala biti smrtna. Naoko se čini da i jest tako; ideologije se rađaju i umiru.¹¹⁶

Brešan tijekom romana sugerira i posljedice takvog njezinog pogleda, a zapravo dogmatizma kojim su ideologije zahvaćale pojedince:

I služile su onim ambicioznima kao odskočna daska u karijeri; iz njih su se regrutirali partijski kadrovi direktori, sekretari, predsjednici... Zato se na izbornim skupštinama tih udruga uvijek pazilo da na njihovu vrhu budu ljudi od „povjerenja“.¹¹⁷

Unatoč karakteriziranju svih dvadesetostoljetnih ideologija kroz Meduzin pogled, a kasnije i poglede njezinih sestara, Brešan poseban naglasak u romanu stavlja na marksističku ideologiju koja je bila prisutna u drugoj Jugoslaviji.

Druga sestra Stena u romanu je opisana kako:

...divlja svijetom stvarajući svojim žarećim očima mahnite fanatike, raspamećene do te mjere, da ne znaju čak ni zašto rade to što rade. Jedina im je želja uništiti zajedno sa sobom što više drugih, nerijetko i pripadnika vlastite grupe, ako nisu dovoljno ljudi. Za razliku od Meduze, Stena je vječna. Jer ideologije mogu nestati, ali bezumlje nikada.¹¹⁸

Stena, kako je već naglašeno, svojim pogledom stvara fanatike, koji su za razliku od dogmatika vječni:

¹¹⁶ Brešan, *Gorgone*, 77.

¹¹⁷ Isto, 67.

¹¹⁸ Isto, 144.

Meduza je napokon otišla, dogme su se rastopile, ali razum se nije oslobodio; Stena ga je sada stala spaljivati u ognju mržnje.¹¹⁹

Posljednja treća sestra, Eurijala, oduzima čovjeku dušu i ostavlja duhovnu pustoš:

Nestalo je potrebe za umovanjem, promišljanjem totaliteta stvarnosti. Humor se sveo na viceve o dnevnim pojavama, koje već za mjesec dana prestaju biti aktualne. Književni likovi, sve sami ljudi-amebe, zaokupljeni svojim biološkim postojanjem. Filozofija, ljubav prema mudrosti, posve je bačena ustranu. Oni rijetki koji se bave njome uzimaju se kao dosadni gnjavatori ili smiješni ridikuli. U crkvama svećenici više govore o politici nego o Isusovoj riječi. Na misama se okupljaju oni koji nikada nisu bili vjernici, jer misle da će im to donijeti neku korist. Posvuda samo interes, a duhovnosti nigdje. Živim u svijetu koji je izgubio dušu. Carstvu Eurijale.¹²⁰

S obzirom na prethodna razmatranja iznesena u ovom poglavlju, a prije svega uzevši u obzir činjenicu kako se radi i o autobiografskom romanu, može se izvesti zaključak kako mitološko-alegorijska fabularna linija i sestre Gorgone zapravo na alegorijskoj osnovi predstavljaju jednu od glavnih karakteristika Brešanova opusa. Ta glavna karakteristika je društvenopolitička kritika, a upravo osobine koje sestre predstavljaju (dogmatizam, fanatizam i duhovna pustoš), su osnovni motivi koje Brešan kritizira. Meduza, odnosno dogmatizam, u Brešanovu opusu opisan je kroz dogmatike različitih ideoloških koncepcija, te je jedna od najčešće kritiziranih motiva Brešanova opusa. Stena i Eurilija, odnosno fanatizam i duhovna pustoš, razlikuju se od Meduze. Njih dvije su vječne, dok Meduza nestaje sa životne pozornice gubitkom velikih naracija (metanaracija), njih dvije Brešan u svojem opusu često koristi u kritici suvremenosti, pogotovo Euriliju opisujući duhovnu pustoš suvremen umjetnosti.

¹¹⁹ Isto, 308.

¹²⁰ Isto, 330.

10. Katedrala

Roman „Katedrala“ objavljen je 2007. godine. Kroz deset poglavlja i epilog, prati dvije fabularne linije: prva fabularna linija obuhvaća suvremeno doba od početka 90-ih godina prošloga stoljeća do prvih godina dvadesetprvog stoljeća i prati životnu priču profesora latinskog jezika, dok druga fabularna linija prati romantiziranu priču o izgradnji šibenske katedrale sv. Jakova. Romantizirana priča o izgradnji šibenske katedrale zapravo je priča koju piše profesor, a građu crpi iz kronika o gradnji katedrale koje prevodi s latinskog. Kroz pripovijedanje sveznajućeg pripovjedača, svakim poglavljem se izmjenjuje fabularna linija. Motiv o izgradnji šibenske katedrale i događajima vezanim uz život Šibenčana u vrijeme gradnje, podsjeća na Andrićev roman „Na Drini ćuprija“. Žanrovska odrednica ovog romana je povijesni roman ili roman prostora, ali u smislu novog historizma, gdje profesor latinskog jezika na osnovi dokumenata koje opisuju tijek gradnje katedrale, smišlja pseudopovijesnu priču o životu Šibenčana u 15. i 16. stoljeću: „...Brešan približava suvremenim koncepcijama novog historizma koje zastupaju tezu da između pisanja povijesti i pisanja priče nema bitnih razlika: obje se spisateljske prakse temelje na naraciji.“¹²¹

Katedrala tako zapravo postaje motiv koji: „Kao djelo trajne vrijednosti, katedrala povezuje pripovjedačevu suvremenost (Domovinski rat 1990-ih) s prošlošću (mletačka okupacija Dalmacije 1409.). Ta podjela uvjetuje strukturu romana, pa se okvirna priča tiče rata koji je ostavio traga na urbanom prostoru i ljudskom ponašanju, a glavna je priča kronika izgradnje katedrale.“¹²²

U samom romanu mogu se iščitati i elementi gotičkog romana: „Pripovjedačev romantičarski pristup povijesti dopušta uvođenje gotičkih elemenata (napuštena palača, duh pokojne mlade žene, groblje) koji se često spajaju s grotesknim jer se njegov romantičarski prikaz šibenske povijesti ironizira.“¹²³

Dvije fabularne linije koje se prate u romanu, zapravo se isprepleću i preko njih Brešan u prvoj fabularnoj liniji donosi slike vremena u Hrvatskoj krajem dvadesetog

¹²¹ Nemeč, „Poetičke mijene u romanima Ive Brešana“, 187-207.

¹²² Franković, Sanja, „Postsocialist and gothic elements in the novel *Cathedral* by Ivo Brešan“, *Croatica et Slavica Iadertina*, 17., 2., 2021., 663-691.

¹²³ Isto, 663-691.

stoljeća, dok u drugoj fabularnoj liniji kroz romantiziranu prošlost kritizira sadašnjost u duhu novog historizma. Upravo će se o tome govoriti u sljedećem potpoglavlju.

10.1. Romantizirana povijest ili kritika sadašnjosti

U skladu s postavkama novog historizma, koje govori kako ne možemo sa sigurnošću ustvrditi prošla događanja, već su ona samo nagađanja onoga što je pojedini povjesničar u određenom razdoblju zapisao, Brešanov junak piše romantiziranu povijest gradnje šibenske katedrale, a na primjedbu kako njegovi zapisi o tome što se događalo nisu vjerodostojni argumentira:

Uostalom, i što je to povijesna istina? Redovito slika neke minule stvarnosti koju ljudi, iz malog broja činjenica, nedovoljnih da bi se dobio pun uvid, a katkad i izmišljenih, slažu prema svojim potrebama i željama. Bilo estetskim, ako pišu romane, ili političkim, ako u prošlosti traže agens za svoje djelovanje u sadašnjosti. Zato se isto povijesno razdoblje u različitim kasnijim vremenima tumači svaki put na drukčiji način, prešućujući jedne, a preuveličavajući ili izmišljajući druge podatke. Tako se ne treba pitati jesu li događaji, koje sam smislio na temelju dvojice kroničara, uklanjajući njihovu pristranost, istiniti ili ne. Možda jesu, a možda i nisu.¹²⁴

U svojoj studiji, Sanja Franković, okarakterizirala je ovakav Brešanov pristup na sljedeći način:

U pripovjedačevom romantičnom viđenju prošlosti čak i strogo, patrijarhalno šibensko srednjovjekovno društvo bilo je živopisnije zahvaljujući svojim umjetnicima i običnim ljudima. Aktivnije su živjeli u javnom prostoru (narodni bunt, domaća i međunarodna trgovina, „commedia dell'arte“ na gradskom trgu, gradnja katedrale). Dolaskom u Šibenik pripovjedač shvaća da nitko ne mari za ljepotu katedrale i da se duša grada preselila u kafiće pune mladih ljudi koji posežu za alkoholom i drogom... pripovjedač razotkriva ispraznost društvenog života, nedostatak senzibiliteta ljudi za kulturu i površan rad institucija. Njegova kronika gradnje katedrale sv. Jakova odražava društvene, vjerske i političke

¹²⁴ Brešan, Ivo, *Katedrala*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007., 32.

prilike kasnog srednjeg vijeka u Šibeniku. Prema njegovu tumačenju, bilo je to mnogo življe vrijeme u kulturnom i duhovnom životu grada.¹²⁵

Te činjenice ona iznosi upravo u usporedbi dvaju fabularnih linija, koje pratimo u romanu. Dok u prvoj fabularnoj liniji koja opisuje život Šibenčana početkom 90-ih godina prošlog stoljeća, iz ratne atmosfere i tranzicijskih događaja, te suvremene umjetnosti, sam život Šibenčana doživljava se veoma letargično i monotono. Zaokupljenost Šibenčana više nisu velike umjetnosti, već trivijalizirana glazba koja bubnji iz prepunih lokalnih kafića, život se svodi na puku egzistenciju pred ratnim dešavanjima, mlađa populacija odaje se hedonizmu i bježanju u druge svjetove uzimajući halucinogene supstance. Svemu tome autor drugom fabularnom linijom suprotstavlja romantiziranu povijest:

...viteštva (sudjelovanje Melkiora Tavelića u ratu,... protiv Osmanlija), groblje (Ćulinovićevo spavanje na grobu pokojne supruge), pripovjedačevo divljenje katedrali sv. Jakova kao vrhunskom umjetničkom djelu, atmosfera uzvišenog koja se izražava kao strava (pojava Klotildinog duha)... i čuđenje (izgradnja katedrale unatoč svim preprekama).¹²⁶

Ono što se može uočiti iščitavanjem prve fabularne linije, je činjenica kako se i u njoj pojavljuju određeni elementi gotičnosti. Tako u prvoj fabularnoj liniji nailazimo na motiv likantropije, u kojoj jedan od sporednih likova, nakon pogibije kćeri, biva okarakteriziran kao osoba koja poprima animalne, odnosno vučje, karakteristike, a vrhunac je kada u naletu bijesa kao ranjeni vuk počini ubojstvo.¹²⁷

Događaji koji se opisuju kao gotički u prvoj fabularnoj liniji, profesor povezuje s ne razriješenim događajima iz povijesti, te zaključuje:

Jer kako drukčije shvatiti ovu masovnu opsjednutost prošlošću i ravnodušnost prema budućnosti? Zrinski, Frankopan, Starčević, Radić, Maček, Tito svi se vraćaju u život kao predmeti nacionalnog kulta. U nama se ponovno bude ugasle strasti minulih generacija... ne znam kako bih nazvao ovo okretanje

¹²⁵ Franković, „Postsocialist and gothic elements in the novel *Cathedral* by Ivo Brešan“, 663-691.

¹²⁶ Isto, 663-691.

¹²⁷ Isto, 663-691.

mrtvim vođama i njihovim idejama. Možda passatempofilija ili historiomanija?
No u osnovi, to je ipak duhovna nekrofilija.¹²⁸

Kada govori o umjetnosti glavni protagonist povezuje vrijeme rata 90-ih godina prošlog stoljeća i nemirna vremena 15. i 16. stoljeća, te zaključuje:

...to je bilo vrijeme žestokih sukoba, užasnih krvoprolića, bezakonja, kad se nije znalo tko u koju državu spada, a istodobno s tim stvarala se ljepota jedinstvena u svijetu. I danas imamo nešto slično, ali nikakve ljepote nema niti u zametku. Štoviše, ruši se i devastira ona koja je otprije stvorena. Je li u ondašnjim ljudima bilo nečeg čemu se kod naših suvremenika izgubio svaki trag – to je pitanje na koje tražim odgovor.¹²⁹

Govoreći o suvremenoj umjetnosti, Brešanov protagonist ju osporava i zaključuje kako u njoj nema ništa umjetničkog, već je ona samo u funkciji izazivanja šoka, te se pita:

I nehotice se upitam što će biti kad se svako umjetničko djelo svede na šok i kad tih šokova bude toliko da više nikoga ne mogu šokirati? Hoće li onda uopće postojati nešto što se naziva umjetnošću? Ili će se sve vratiti na staro?¹³⁰

U svojoj studiji Krešimir Nemeć izveo je sljedeći zaključak o pitanju umjetnosti o kojoj se raspravlja u romanu:

Danas, u vrijeme tehničke reprodukcije umjetničkih djela, aure više nema, sve se odvija kao na tekućoj vrpći. Brešan govori o duhovnoj pustoši našega vremena u kojem se sve mjeri mogućnošću uporabnosti i novcem.¹³¹

Tim zaključkom se Krešimir Nemeć referira na esej Waltera Benjamina, „Umjetničko djelo u vijeku svoje tehničke reprodukcije“, u kojem autor govori o promjenama u umjetnosti koje su nastupile s razvojem tehnologije. Govori se o sve većoj uporabnosti, odnosno mogućnosti reprodukcije što ima za posljedicu gubljenje: „...aure i reći: u veku tehničke reprodukcije umetničkog dela zakržljava njegova aura... Time što tehnika umnožava reprodukciju, ona jedinstvenu pojavu umetničkog dela

¹²⁸ Brešan, *Katedrala*, 253-254.

¹²⁹ Isto, 106.-107.

¹³⁰ Isto, 161.

¹³¹ Nemeć, „Poetičke mijene u romanima Ive Brešana“, 187-207.

zamenjuje masovnom.“¹³² Ono što je u Brešanovu romanu najvažnije i što on naglašava, kada govori o suvremenoj umjetnosti, upravo je taj gubitak aure, nečega autentičnog u umjetnosti, a to je ono što u umjetnosti: „...čini njihovu setnu i ni sa čim uporedivu lepotu.“¹³³

Zaključno razmišljanje za ovaj Brešanov roman i njegovu kritiku suvremenog doba, najbolje je sažela Sanja Franković: „...povijest u pripovjedačevoj viziji podrazumijeva konstrukciju, a suvremenost dekonstrukciju, ravnodušnost i duhovnu prazninu.“¹³⁴ Zbog toga Brešan u romanu i opisuje dvije fabularne linije, stvarnu i romantiziranu povijesnu liniju, te naglašava duhovnu pustoš koja je nastupila u suvremenosti. Ono što se iz ovog romana može iščitati je aktivniji život pučanstva u razdoblju gradnje šibenske katedrale, koji je također bio prožet životnim i povijesnim nedaćama, no za razliku od opisa 90-ih godina prošlog stoljeća, nije stajao i stagnirao, već je nastojao na aktivni način oduprijeti se tome. Zaključno Brešanova kritika suvremenosti upravo je na tragu takvog ravnodušnog i duhovno praznog života s elementima *passatempofilije* ili *historiomanije*, odnosno duhovne nekrofilije.

¹³² Benjamin, Walter, „Umetničko delo u veku svoje tehničke reprodukcije“, *Eseji*, NOLIT, Beograd, 1974., 114-149.

¹³³ Isto.

¹³⁴ Franković, „Postsocialist and gothic elements in the novel *Cathedral* by Ivo Brešan“, 663-691.

11. Ništa sveto

Roman „Ništa sveto“ objavljen je 2008. godine. Sam roman je strukturiran u nekoliko dijelova: prolog, prvi i drugi dio, te epilog. Sam roman pisan je u ja-formi, gdje kroz ispovijedi glavnog protagonista Nenada Praline, prati se njegova životna priča. Žanrovski ovaj roman je hibridan, jer sadrži elemente romana odrastanja (*Bildungsroman*), neopikarskog, te elemente ispovijedi.

Kroz fabularni tijek radnje iščitavaju se elementi karnevalizacije. Tijekom radnje glavni protagonist, Nenad Pralina, mijenja vlastiti identitet, postajući najprije Eugen Lopanda, te kasnije Krešimir Barkus. Kroz mijenjanje identiteta glavni protagonist na pozornici života, igra različite uloge koje od njega iziskuju različite ideološke koncepcije. On je najprije: „...suradnik Udbe, zatim se po službenom nalogu mora infiltrirati u redove hrvatske političke emigracije u inozemstvu, potom je hrvatski dragovoljac u Domovinskom ratu, pa optuženik na tribunalu za ratne zločine u Haagu da bi, konačno, završio u ludnici...“¹³⁵ Takvim tijekom radnje Brešan zapravo ponovno piše roman o malom/običnom čovjeku, kojemu je karnavalizacija zapravo motiv vlastite egzistencije.

Roman „Ništa sveto“, svojom radnjom i narativnom strukturom, veoma je sličan romanu „Ispovijedi nekarakternog čovjeka“. Za razliku od „Ispovijedi nekarakternog čovjeka“, roman „Ništa sveto“ obuhvaća razdoblje od 50-ih godina prošlog stoljeća, do prvih godina dvadesetprvog stoljeća.

Element ispovijedi u ovom romanu služi kako bi glavni protagonist, Nenad Pralina, iznio svoj pseudo-život. Njegov život, slično kao i u „Ispovijedi nekarakternog života“, zapravo je egzistencija malog/običnog čovjeka, kojeg fortuna vodi kroz život, a on se samo pokorava svakoj novonastaloj situaciji u borbi za vlastitu egzistenciju.

U toj borbi Pralina se služi elementima karnevalizacije, često mijenja vlastiti identitet, kako bi preživio. Mijenjanje vlastitog identiteta, odnosno karnevalizacija s njim, u borbi za vlastiti život, Brešanu je poslužio kao okosnica za kritiku društvenopolitičkih ideologija i sistema, o čemu će više biti riječi u sljedećem potpoglavlju.

¹³⁵ Nemeč, „Poetičke mijene u romanima Ive Brešana“, 187-207.

11.1. Karnevalizacija kao egzistencijalizam

Glavni protagonist Nenad Pralina biva okarakteriziran kao osoba s društvenih margina. Majka mu je bila prostitutka, koja se nije mogla brinuti o njemu, te ga je smjestila u doma za nezbrinutu djecu. Glavni protagonist bježi iz doma u potrazi za boljim životom, te upada u svijet prostitutki, lupeža i varalica. Kako bi preživio morao je i sam postati jedan od njih, što mu nije bilo teško:

Možda će nekoga zanimati jesam li pri tome imao kakvih moralnih kočnica? Odmah ću reći: ne, nisam! Iako sam znao da je krađa i grijeh pred Bogom i zločin pred zakonom. A ne mogu se vaditi ni na mladost, da nisam još sazreo za takve suptilne dileme, jer sam se i u kasnijem životu, bez imalo krzmanja, znao pobrinuti za vlastitu korist na štetu bližnjega.¹³⁶

Iz ovog citata jasno se može iščitati kako glavni protagonist nije imao nikakvih moralnih kočnica u borbi za vlastitu egzistenciju, no on nije takav odnos imao samo kada je u pitanju marginalni društveni milje. On je svoj život od početka gradio na makijavelizmu:

...možda se već tada u meni začela klica onoga što će kasnije postati mojim načelom: da mi je važnije snaći se u sadašnjosti, ma koliko bila tamna, negoli nadati se nečem u budućnosti, čak i ako mi obećaje biti svijetlom.¹³⁷

Tijekom ispovijedi u kojima izlaže vlastiti život, Pralina ima isti „modus operandi“. Bez obzira u koju ga životnu situaciju vrijeme dovelo, radio kao Udbin suradnik, bio dragovoljac u Domovinskom ratu ili na samom kraju optuženik u Haagu, glavna mu je preokupacija bila vlastita egzistencija:

Eto, dragi čitatelju, opet sam postao oruđe u nečijim rukama. Upitam se može li uopće ološ, kakav sam ja, postojati sâm za sebe i biti kormilar na vlastitoj životnoj plovidbi, ili mu je suđeno da uvijek njime upravlja neka viša sila? I da ta sila redovito bude netko tko je na ovaj ili onaj način kurva. Možda je razlog u tome što sam od kurve potekao pa mi je to sudbinski predodređeno... za koju u narodu postoji vrlo rječita izreka o tome što je.¹³⁸

¹³⁶ Brešan, Ivo, *Ništa sveto*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008., 44.

¹³⁷ Isto, 32.

¹³⁸ Isto, 116.

Borba malog/običnog čovjeka za vlastitu egzistenciju u turobnim vremenima druge polovice dvadesetog i prvog desetljeća dvadesetprvog stoljeća, tematska su okosnica ovoga Brešanovog romana. Iščitavajući ovaj roman, zaključno se može reći, kako sva njegova zbivanja izazvana su sudbinski predodređenim događajima, dok je glavni protagonist u svakoj situaciji aktivni protagonist s ciljem borbe za vlastitu egzistenciju:

Nenad Pralina sam postao protiv svoje volje, samim rođenjem. Eugena Lopandu sam ja odabrao, a Krešimir Brakus mi je pao s neba, jer je neka viša sila, Bog ili ne znam tko, učinila da sličim kao jaje jajetu čovjeku s tim imenom.¹³⁹

U svijetlu analize ovoga Brešanovog hibridnog romana može se izvesti zaključak kako je ovaj roman svojevrsni nastavak, ili bolje rečeno produbljivanje drugoga Brešanovog romana, „Ispovijedi nekarakternog čovjeka“. Kao i u „Ispovijedima nekarakternog čovjeka“ i ovdje glavni protagonist, Nenad Pralina, kroz vlastitu fokalizaciju iznosi egzistencijalnu priču malog/običnog čovjeka u turbulentnim godinama druge polovica dvadeseto i prvog desetljeća dvadesetprvog stoljeća. Mali/obični čovjek u ovom romanu ponovno se je našao na pozornici života, gdje fortuna pred njega stavlja različita iskušenja, a on kako bi preživio koristi se karnevalizacijom, mijenjajući vlastiti identitet. Ono što je karakteristično za ovaj roman, a što nema u „Ispovijedima nekarakternog čovjeka“, je to što Brešan glavnog protagonista ovog romana okarakterizira kao renesansnog čovjeka, odnosno u njegovu borbu za egzistenciju unosi elemente makijavelizma. Tim postupkom, Nenad Pralina, iako životnom pričom podsjeća na Fabricija Viskova, zapravo je njegova suprotnost u karakternom smislu. Fabricije je okarakteriziran kao melankolik i pasivni lik u borbi za vlastitu egzistenciju, Nenad je s druge strane okarakteriziran kao aktivni lik koji pred sudbinski predodređenim događajima u vlastitom životu gleda uvijek i prije svega vlastitu korist.

¹³⁹ Isto, 190.

12. *Prokletnici*

Roman „Prokletnici“ objavljen je 2010. godine. Roman sadrži sedam poglavlja kroz kojih se prate dvije fabularne linije: prva fabularna linija obuhvaća život Mirana Šegota, dok je druga fabularna linija pisana kao autobiografija poznatog književnika markiza de Sadea. Ove dvije fabularne linije međusobno se isprepleću i kroz njih, te novinske isječke, Brešan spaja naše suvremeno vrijeme i vrijeme markiza de Sadea, pokazujući kako su markizove ideje u našem suvremenom vremenu oživotvorile svom svojom punoćom:

...Brešan paralelno s glavnom radnjom, koja simulira sličnost udaljenih vremena i likova, donosi i izvatke iz dnevnih novina s vijestima koje kao da potvrđuju de Sadeove literarne vizije... Kad to čitamo, imamo dojam da je de Sade više nego ikada naš suvremenik.¹⁴⁰

Sama radnja roman započinje kada glavni protagonist:

...redatelj Miran Šegota pronalazi obiteljsku škrinju s rukopisom markiza de Sadea, njegovog dalekog pretka, čija je kći bila udana za njegova djeda. Dok čita rukopis, Miran se ponaša kao da je Markiz de Sade i završava u duševnoj bolnici. On piše vlastitu autobiografiju i de Sadeovu biografiju i priznaje da je njegova identifikacija s markizom bila izvedena kako bi se osporilo licemjerno društvo u kojem je živio.¹⁴¹

To licemjerno društvo, o kojem govori Sanja Franković, kroz roman biva popraćeno različitim komentarima, čime Brešan ponovno iznosi kritiku na suvremeno društvo. Slično kao u romanu „Katedrala“ ponovno je povijest, samo ovoga puta povijesna ličnost, poslužila kritici umjetnosti, društva i licemjerju, o čemu će više biti riječi u sljedećem potpoglavlju.

12.1. Markiz de Sad i dvadesetprvo stoljeće

Markiz de Sad (1740-1814.) kao povijesna ličnost ostao je upamćen kao osoba koja je zbog vlastitih kontroverznih i morbidnih orgija bio pritvaran nekoliko puta, a na višegodišnju zatvorsku kaznu bio je osuđen 1777. godine, gdje je započeo s pisanjem.

¹⁴⁰ Nemeč, „Poetičke mijene u romanima Ive Brešana“, 187-207.

¹⁴¹ Franković, „The Carnivalisation of Authority and Ideology in Brešan's Novel *The Confessions of a Characterless Man*“, 209-233.

Tijekom tamničevanja preobrazio se od razvratnika, k pobunjenom misliocu, koji je svojim djelima želio izazvati zgražanje, ali i poslati moralnu poruku društvu. Njegova djela su zbog toga bila prepuna opscenih prizora, a glavna opsesija bila je tema zla. Opsesija zlom najadekvatnije je razložena u njegovu eseju „Razmišljanje o romanu“ (1800.) u kojem sugerira da roman mora opisivati zlo, jer je to jedina trajna tama koja interesira ljude i jedina je trajna istina.¹⁴²

U novinskim člancima koje Miron skuplja i koje služe kao usporedba de Sadeove autobiografije i današnjeg vremena, upravo se očituje sve ono što je de Sadeu za života pripisivano:

Ovo naše vrijeme daje potvrdu svim markizovim tezama više negoli ijedno prije. Pogledaj malo novine! Što ćeš u njima naći na prvim stranicama kao udarne vijesti? Pokolj čitave obitelji bez ikakva valjana razloga; iz čistog užitka. Pedofilske afere i silovanja. Krađe i pronevjere. Ratove i krvoprolića. Mafijaške obračune. Samoubilačke pothvate u kojima stradaju nedužni. Što misliš, zašto se o tome toliko piše? Jer to prodaje novine. Ljudi više uživaju čitajući o tim stvarima nego o nekim humanitarnim akcijama, ali se javno licemjerno zgražaju, da se ne bi reklo...¹⁴³

Licemjerje koje se često navodi u romanu, biva okarakterizirano kako proizlazi iz zakona civilizacije:

Čovjek može slobodu naći jedino u sebi, ako se riješi svih spona koje su njegovu duhu nametnuli obitelj, Crkva, zakoni, moral... Ali pitanje je koliko je i to sloboda, čak i pod pretpostavkom da uspije sve to prevladati; ako ništa, htio-ne htio, mora se pokoravati zakonima prirode.¹⁴⁴

Takvim činom, po de Sadeovim idejama, ljudi samo zamagljuju stvarnost, umjesto da se pokoravaju prirodnim zakonima, i jedinom što u životu postoji:

¹⁴² „Sade, Donatien Alphonse François de“, Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/sade-donatien-alphonse-francois-de>, 14. kolovoza 2024.

¹⁴³ Brešan, Ivo, *Prokletnici*, Profil multimedija, Zagreb, 2010., 140.

¹⁴⁴ Isto, 299.-300.

...to su Zlo i Smrt. No, kako je Dobro izmišljotina, plašt licemjerja, iza kojega se najčešće kriju nečije sebične pobude, onda se Zlo nema prema čemu odrediti kao Zlo, pa tako i nije Zlo.¹⁴⁵

Po de Sadeovim idejama, koje se razlažu u romanu, prava umjetnost proizlazi iz bola:

I što me više boljelo, više uživah, nalazeći u svakom udarcu znak da sam postigao pun pogodak. Tu naučih da ona istinska umjetnost, koja je u stanju uzburkati ustajalu močvaru naše svakodnevnice i izazvati ili divljenje ili zgražanje, može nastati samo ako njezin tvorac unaprijed prihvati i batine kao nužni rezultat svojega rada.¹⁴⁶

Kada u romanu Brešanov protagonist Miron Šegota govori o današnjoj umjetnosti, on zaključuje:

Teatar je danas izgubio svaki razlog postojanja, jer su se promijenile uloge; život je postao teatar, rasadište iluzija, koje su jače od ijedne scenske. Blagdanske procesije, svete mise, stranački skupovi, izborna nadmetanja, saborske debate... opčinjavaju mase više negoli bi ijedna kazališna predstava. A sve je to zapravo samo dekoracija praznine, vanjsko blještavilo, koje ljudima zasljepljuje oči da ne vide onu pravu istinu: kako svi skupa tonemo u katastrofu. I što drugo u tome preostaje teatru nego biti ili jeftinim sredstvom zabave ili pobjeći u besmislicu i nešto neprirodno, kao da ga stvaraju ljudi iz druge galaksije. Vjera, moral i politika posve su uništili čovjeka kao prirodno biće...¹⁴⁷

Iz svega do sada navedenog, Brešan iako ujedno kritizira današnji svijet i uspoređuje ga s de Sadeovim idejama, koje se vezuju uz de Sada kao povijesnu osobu i idejama koje je on stvorio u umjetnosti, zapravo je na izvjestan način napravio rehabilitaciju de Sada. Brešan u de Sadeovoj autobiografiji navodi kako je on sve što je radio, bilo kao povijesna osoba ili pisao u svojim djelima, zapravo činio kako bi se borio protiv lažne moralnosti, hipokrizije i drugih, po njemu lažnih, moralnih kočnica koje proizlaze iz civilizacije, dok je čovjek po njemu prirodno biće i ono se mora:

¹⁴⁵ Isto, 79.

¹⁴⁶ Isto, 27.

¹⁴⁷ Isto, 146.

... držati prirodnih zakona i zanemariti državne. A naši najveći neprijatelji da su oni koji, služeći državi, pokušavaju sputati prirodne nagone u nama.¹⁴⁸

Kao rezultat analize ovoga Brešanovog romana može se izvesti zaključak kako se Brešan uz pomoć pseudopovijesne autobiografije markiza de Sadea, spori s današnjim vremenom. Brešan današnje vrijeme opisuje kroz izmišljene, no vjerodostojne, novinske članke u kojima se opisuju različite nastrane, morbidne, devijantne i slične vijesti, te ih upotpunjuje de Sadeovom autobiografijom. U tom upotpunjavanju razlažu se de Sadeove ideje, ali se i opisuje društvo različitih aristokrata, klera i druge društvene elite, koja se, kao i društvena elita iz novinskih članka, ponaša licemjerno, puna lažne moralnosti i hipokrizije. Ono što bi se na osnovu toga moglo zaključiti je kako Brešan pod krinkom markiza de Sadea i njegove autobiografije, piše o našem vremenu i napada današnju društvenu elitu.

¹⁴⁸ Isto, 290.

13. *Sedam stuba do trona*

Posljednji Brešanov roman, „Sedam stuba do trona“, objavljen je 2012. godine. Kroz devetnaest poglavlja, glavni protagonist romana, Kristijan Gazivoda, opisuje svoj „pohod“ ka tronu. Njegov „pohod“, zapravo ubojstva koja mora počiniti kako bi došao do trona, su ono što ovaj roman zapravo žanrovski svrstava u kriminalistički roman, s elementima ispovijedi, jer tijekom „pohoda“ koje Kristijana čini, iznosi nam svoja intimna razmišljanja o onome što je počinio:

...Kristijan Gazivoda motivirana je osvetom odbačenog sina kad njegov bogati otac odbija platiti liječenje bolesne majke. Kristijan radi kao iluzionist pod imenom Magico, no u slobodno vrijeme odlučio je pobiti sve članove očeve obitelji. Kao Dostojevskijev Raskoljnikov, on misli da čini uslugu društvu, rješavajući se njegovih nedostojnih članova.¹⁴⁹

U tih devetnaest poglavlja paralelno se izmjenjuje opis pripovijedanja, odnosno kako navodi glavni protagonist romana:

...o svakom [ću] svojem pothvatu napisati podroban izvještaj, i to u dvostrukom obliku. Prvo, kako su se događaji odvijali s objektivnoga gledišta, odnosno iz vizure same žrtve, a onda kako sam ih vidio ja, kao njihov pokretač. Stoga ću se i ubuduće potruditi da o tim svojim... recimo tako, klijentima, prikupim sve raspoložive podatke, kako bih dobio što jasniju sliku o njihovu životu i karakteru.¹⁵⁰

Svoje „pohode“ prema tronu Kristijan je stavljao u Dickensova „Velika očekivanja“, što ga je na kraju roman koštalo slobode. Kristijan je romanu prikazan kao socijalni slučaj:

...Kristijan i njegova mati socijalni gubitnici u poratnom hrvatskom društvu devedesetih, a dobitnici su ljudi koji su se ili amoralno ili čak nelegalno obogatili, opskrbili svoju obitelj (tj. stavili njihove članove na visoke položaje), bezobzirno

¹⁴⁹ Franković, „The Carnivalisation of Authority and Ideology in Brešan's Novel *The Confessions of a Characterless Man*“, 209-233.

¹⁵⁰ Brešan, Ivo, *Sedam stuba do trona*, Profil knjiga, Zagreb, 2012., 69.

zastupali svoje egoističke interese, izgubili suosjećaj za svoje bližnje i odrekli se svake socijalne odgovornosti.¹⁵¹

Opisujući Kristijana i njegovu majku kao socijalne slučajeve, proisteklih iz 90-ih godina prošlog stoljeća, a s druge strane oslikavajući obitelj Malina kao bogataše, koji su se obogatili 90-ih, u mračnoj strani tranzicije, pretvorbi i privatizaciji, Brešan iznosi kritiku društva. Njegova kritika upravo se iščitava kroz dvije krajnje suprotnosti: običnih ljudi i elite proistekle iz 90-ih godina prošlog stoljeća. Brešan je to opisao kroz sukob oca i (nezakonitog) sina, o čemu će više biti riječi u sljedećem potpoglavlju.

13.1. Put k tronu

Sukob oca, Viktora Maline, i (nezakonitog) sina, Kristijana Gazivode, zapravo se oslikavao kao sukob dvaju klasa, proizašlih iz tranzicijskih vremena 90-ih godina prošlog stoljeća. Kroz Viktora Malinu oslikava se društvena elita, koja se obogatila u privatizaciji, dok je Kristijan Gazivoda zapravo predstavnik malog/običnog čovjeka, koji je žrtva tranzicijskog vremena.

Sporedni lik Viktor Malina, u romanu okarakteriziran je kao stereotipan predstavnik elite koja je proizašla iz tranzicijskog vremena. Ohol, arogantan, bešćutan, osoba kojoj je samo stalo do vlastite percepcije u javnosti. Kristijanov „pohod“ ka tronu upravo počinje zbog Viktorove arogancije, kada nije želio pomoći Kristijanu oko liječenja majke:

Često sam razmišljao o tome čovjeku, mojemu ocu, koji je mogao spasiti život svojoj nekadašnjoj ljubavi, a da ga to takoreći ništa ne košta, ali je na onako brutalan način odbio to učiniti. Po drugi put joj je zadao težak udarac, sada čak, moglo bi se reći, i smrtonosan. Osjećao sam kako se njezina mržnja prenosi na mene i pomalo prerasta u želju da mu nekako uzvratim, tako da ga u duši silno zaboli.¹⁵²

Zbog nepravde koju je Viktor napravio, Kristijan se odlučuje na svoj „pothvat“:

Gospodin Malina mora patiti, gledajući kako mu na neki misteriozan način, ili nekim nedokučivim potezima sudbine, jedan po jedan odlaze u nepovrat svi koji su s njim u bližem ili daljem srodstvu. A onda će na kraju i sâm otići za njima s

¹⁵¹ Hansen-Kokoruš, „Krimiće kao utopija pravde? – Brešanovi hibridni romani pod aspektom društvene kritike“, 235-249.

¹⁵² Brešan, Ivo, *Sedam stuba do trona*, Profil knjiga, Zagreb, 2012., 26.

gorkom spoznajom da sam mu preostao samo ja i da će sve što posjeduje, nakon njegove smrti, biti moje.¹⁵³

Kristijanov „pothvat“ sastojao se u eliminaciji sedmero pripadnika obitelji Malina, kako bi nakon njihove smrti, a i smrti samog Viktora, vlasnika obiteljske korporacije, preuzeo sve kao jedini nasljednik. Odvodeći u smrt članove obitelji Malina, Kristijan doznaje kako Viktor ostaje ravnodušan i hladan:

On [Viktor] drži da ga svojim ponašanjem sramotim u javnosti. Jer volim živjeti na način koji je posve neprimjeren njegovim shvaćanjima... i shvaćanjima takvih kao on... izazivati skandale... sablažnjavati malograđane... ne poštivati ni jedno od društvenih, moralnih i poslovnih načela...¹⁵⁴

Ovakvim i sličnim drugim opisima Viktora spram ostalih članova obitelji, Kristijanov „pothvat“, Viktor je zapravo doživljavao kao oslobođenje od članova obitelji koji ruše reputaciju njegovu imenu.

Kristijan je u romanu okarakteriziran kao osoba koja iz bijesa kreće u svoj „poduhvat“, ali doživljava svojevrsnu katarzu i shvaća pogubnost svojih postupaka:

Gazivoda je svjestan mogućih pravnih posljedica i njih se trudi izbjeći, ali njegove misli sve više okupira moralna (ne)opravdanost vlastitog ponašanja. Iako je na početku bio uvjeren da ima pravo tako postupati, u njemu se javljaju sve češće sumnje i grižnje savjesti zbog „nevinih“ ljudi, a i zbog uništavanja vlastite sreće.¹⁵⁵

Na samo početku svog „pothvata“ Kristijan si postavlja pitanje o moralnoj opravdanosti svojih postupaka, te se pita hoće li biti u stanju izvršiti sve zločine, ali zaključuje „gelembajevskim“ motivom:

...postati ubojicom, nečim što je posve suprotno mojoj naravi. A to znači da ću prethodno morati temeljito poraditi na sebi, prevladati sve one kočnice koje su u meni stvorili kršćanski odgoj i moral, drugim riječima, stupiti „s onu stranu dobra i zla“, kako bi rekao Nietzsche. To će mi biti iznimno teško, ako nađem da među tim nasljednicima ima nekih čestitih ljudi koji nisu zaslužili ono što im

¹⁵³ Isto, 27.-28.

¹⁵⁴ Isto, 88.

¹⁵⁵ Hansen-Kokoruš, „Krimiće kao utopija pravde? – Brešanovi hibridni romani pod aspektom društvene kritike“, 235-249.

spremam. Ali ne vjerujem da je itko od njih takav; u svima njima teče Malinina krv i svatko od njih mora imati iza sebe neko zlodjelo. I ja sam dokaz toga; ta krv kola i u meni.¹⁵⁶

Govoreći o svom „pothvatu“ Kristijan se služi i ratničkom terminologijom, koja je zapravo parafraza Machiavellijeve maksime:

To je kao i u pravom ratu; ne pitaš se tko je i kakav je onaj na suprotnoj strani. On je za tebe samo meta, u koju moraš pucati, da on ne bi upucao tebe.¹⁵⁷

Pred kraj romana, Kristijana okupiraju moralne dvojbe oko toga što je postao ubojicom, te doživljava duhovnu prazninu zbog svojih postupaka:

Sad kad je sve gotovo, kad je i zadnja stuba preskočena, više sam nego ikad osjetio apsurd svega što sam radio. Nikakvo, ama baš nikakvo zadovoljstvo zbog uspjeha nije mi se javilo.¹⁵⁸

Nakon što se popeo do samoga trona, Kristijan shvaća kako je njegov cjelokupni „pothvat“ bio uzaludan, i jednom greškom, izgubivši Dickensova „Velika očekivanja“, sve gubi:

Kad sam vidio kakve sumnje ona [knjiga] pobuđuje, predao sam je državnom odvjetniku. Sad je on proučava i traži podudarnosti. I ako dođe do istih zaključaka kao i ja, zacijelo će pokrenuti temeljitu istragu. Ukoliko se pokaže da je sve istina,... čeka vas dug... vrlo dug boravak u našim pravosudnim ustanovama.¹⁵⁹

Svojim posljednjim romanom *Brešan*, u žanru krimića, progovara o teškoj životnoj sudbini malog/običnog čovjeka koji je žrtva tranzicijskog vremena 90-ih godina prošlog stoljeća. Okarakteriziravši Kristijana kako socijalni slučaj, koji se našao u teškoj životnoj situaciji zbog bolesti i smrti majke, te odbijanjem, koje je doživio od strane njegovoga imućnog oca, Kristijan kreće u pohod k pravdi. Na tom putu Kristijana počinju mučiti moralne dileme, zbog zločina koje je počinio, čime se uočava sličnost s Raskolnikovim. Može se zaključiti kako *Brešan* ovim romanom zapravo osuvremenjuje

¹⁵⁶ Brešan, *Sedam stuba do trona*, 30.

¹⁵⁷ Isto, 96.

¹⁵⁸ Isto, 299.

¹⁵⁹ Isto, 327.

temu i motive svjetskog klasika „Zločina i kazne“, smjestivši radnju u današnje vrijeme, te dodijelivši ovom romanu i „glembajevske“ motive.

14. Zbirke pripovijetki: *Pukotine & druge priče* i *Mrtvima ništa ne treba i druge pripovijetke*

U ovom poglavlju bit će prikazana analiza dviju Brešanovih zbirki pripovijetki: „Pukotine & druge priče“ i „Mrtvima ništa ne treba i druge pripovijetke“. Prva zbirka objavljena je 2000., a druga 2014. godine. Zbirka pripovijesti „Pukotine“ sadrži sljedeće pripovijesti: „Pukotine“, „Pošast“, „Šest mrtvih ratnika“, „Četiri praelementa“, „Fantomski svjedok“, te „Venera i proleter“; dok zbirka „Mrtvima ništa ne treba“ sadrži sljedeće: „Mrtvima ništa ne treba“, „Bez odraza“, „Suze Indije“, „Disocijativna fuga“ i „Vremenska grobnica“. Žanrovski ove pripovijesti mogu se svrstati u različite žanrove: fantastike, znanstvene fantastike, horora, misterije, gotike, i mnoge druge, ali kroz svaku pripovijest, bez obzira na žanrovsku odrednicu, Brešan progovara o suvremenosti:

Iako je tim pričama zbog njihove dužine prije odgovarao pomalo staromodni naziv pripovijesti — manje novele, a ponajmanje kratke priče, jer to jednostavno nisu bile — sve su one nosile biljeg svoga tvorca s obzirom na ponajprije onu mješavinu fantastike i angažirane društvene kritike.¹⁶⁰

Brešan kroz svoje pripovijesti zapravo razotkriva:

...laži, aroganciju, licemjerje i nemoral duboko nataložene u slojevima naših mentaliteta i karaktera. Stoga na već provjereni način progovara o instrumentalizaciji povijesti i iskrivljivanju istine, ruga se presvlačenju kostima i političkih odora, *produljenoj povijesti*, iskušavajući na njima bogat repertoar svoje groteskne i kritičke geste.¹⁶¹

14.1. *Pukotine & druge priče*

U zbirci „Pukotine & druge priče“ pripovijesti, nalaze se gore imenovanih šest pripovijetki. Svaka od njih, kroz različiti žanr, govori zapravo o društvenopolitičkoj kritici. Tako pripovijetka „Pukotine“, žanrovski spada u znanstvenu fantastiku, a govori o putovanju kroz vrijeme. Glavni protagonist ove pripovijetke Miljenko Gall, koji je državni činovnik tijekom 90-ih godina prošlog stoljeća u Zagrebu. Jedan dan vraćajući se s posla propada kroz pukotinu i dospjeva u vrijeme ilirskog preporoda, ali ubrzo se vraća

¹⁶⁰ Brešić, Vinko, „*Mislim, dakle, sumnjam...*“, Književna Republika, 11-12., 2006., 51-56.

¹⁶¹ Bošković, „Nekoliko refleksija o romanima Ive Brešana“, 65-78.

u svoje vrijeme. Motiv putovanja kroz vrijeme opisan je na znanstveni način, preko anomalija u fizikalnim zakonima, što ovu pripovijest svrstava u žanr znanstvene fantastike. No kako je već napomenuto, Brešan u svakoj svojoj pripovijesti provlači dozu društvenopolitičke kritike, tako i u ovoj pripovijetki motiv propadanja kroz vrijeme iskorišten u političke svrhe 90-ih godina prošlog stoljeća. Naime vlast kroz vremenske pukotine šalje svoje agente u vrijeme NDH-a kako bi ispravila sliku o NDH-a:

Vjerujem da vam ne trebam posebno isticati kako je do ostvarenja hrvatske neovisnosti... mislim na onu u devedesetim godinama...došlo isključivo zahvaljujući konsenzusu svih Hrvata... Ako želimo da nam država i opstane, moramo još više poraditi na izmirenju svih neprijateljstava i postizanju jedinstva čitavog naroda... U tu svrhu moramo redizajnirati povijest; pojedina razdoblja u njoj, koja nas kompromitiraju pred svijetom i izazivaju sukobe među nama, učiniti manje strašnim no što su bila... Nastojim što je moguće više ublažiti sliku koja se stvorila o NDH, da je svijet ne doživljava samo kao zločinačku tvorevinu, zbog koje cio hrvatski narod mora snositi krivicu.¹⁶²

Time Brešan zapravo progovara o iskrivljavanju prošlosti, odnos kritizira reviziju prošlosti i ublažavanja zločina NDH-a u cilju izgradnje nove nacionalističke ideologije devedesetih godina prošlog stoljeća, čija je ideja zapravo bila: *tjeranje prošlosti, na službu sadašnjosti*.

Druga pripovijest „Pošast“, također je vremenski smještena u 90-e godine prošloga stoljeća, samo se radnja odvija u Šibeniku. Glavni protagonist ove radnje je Mirko Dunat, ravnatelj Šibenskog muzeja. Slično kao u romanu „Katedrala“, u ovoj pripovijesti glavni protagonist, nakon što krene pisati znanstveni rad o kugi u Šibeniku u 17. stoljeću, upada u maštu i piše romantiziranu povijest. Kroz tu romantiziranu povijest o kugi, protagonist je povezuje sa svojim vremenom te zaključuje:

...a kuga s ovim grabežom, karijerizmom i drugim oblicima korupcije, koji sve više uzimaju maha. Pa da, i to je neka vrsta kuge! Karakterna kuga, koja razara sva moralna načela i dostojanstvo osobe, tamaneći čovjeka u čovjeku.¹⁶³

¹⁶² Brešan, Ivo, *Izabrana djela : kratka proza, Pukotine & druge priče*, Matica hrvatska, Zagreb, 2022., 38.

¹⁶³ Isto, 78.

Time Brešan u maniru novog historizma, kroz pisanje romantizirane povijesti, spaja prošlu biološku nedaću s moralnom i društvenom koja je zahvatila društvo u vremenu tranzicije. Eksplicitni primjer nedaće Brešan donosi kroz spordeni lik Marijofila Beusa. Naime on je u pripovijesti okarakteriziran svim karakteristikama nepodobnog čovjeka: na položaj u muzeju dolazi preko političkih veza, posjeduje sumnjivu diplomu, na projektu na kojem je radio „nestalo“ je tristo tisuća kuna. Ovim svime Brešan je zapravo opisao društvenopolitičku kritiku „tamne“ strane tranzicije.

Trećom pripovijesti „Šest mrtvih ratnika“, progovara o avetima prošlosti. Žanrovski ova pripovijetka je hibridna, te sadrži elemente fantastike, gotike i horora u kojoj je očiti utjecaj/sličnost u radnji i karakterizaciji likova sa Stokerovim romanom „Drakula“. Glavni protagonist radnje je Nikola Šulenta, koji zbog posla odlazi u ruralni kraj, mjesto Hudine, na granici između Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Njegov posao u tom ruralnom predjelu je čuvanje grobnice, sa sarkofazima šestero mrtvih ratnika. Ti ratnici čije sarkofage pripadaju vremenski različitim razdobljima, od osmanskih osvajanja tih područja do ratnika iz Drugoga svjetskog rata. Tijekom fabularne radnje doznaje se kako su ti ratnici zapravo živi, odnosno kako su vampiri, koje Sotona šalje kao svoje poslanike:

Ali je pakao njihova tijela konzervirao za vječnost, pa im duše povremeno vraća u njih, već prema tome koliki se kvantum mržnje nakupio u nama živima. Tada oni izlaze iz svojih grobova i počnu trovati svakoga na koga naiđu nekim bjesnilom od koga potpuno izgubi razum i podivlja. Ukratko, to vam je neka vrsta poslanikā pakla.¹⁶⁴

Motivom vampirizma, Brešan je ovom pripovijetkom progovorio o društvenopolitičkoj kritici koja se oslikava u sukobu na nacionalnoj i ideološkoj osnovi. Taj sukob akumulira i proizlazi iz mržnje prema različitim etničkim, nacionalnim ili ideološkim pogledima, a koja je karakteristična za taj kraj, koji je zapravo simbol cijele hrvatske povijesti od sukoba s Osmanlijama, do sukoba i posljedica Drugoga svjetskog rata.

Četvrtom pripovijetkom „Četiri praelementa“ Brešan je iskoristio četiri osnovna elementa: zrak, vodu, vatru i zemlju, te ih kao motive ubacio u kriminalističku pripovijetku. U ovom krimiću fabularna radnja prati glavnog protagonista, Đanija

¹⁶⁴ Isto, 137.

Kačića, koji kao novinar istražuje smrt saborskog zastupnika Jure Pleštine, krajem 90-ih godina prošlog stoljeća. Istražujući život Jure Pleštine koji se u javnosti prikazivao kao veliki domoljub i obiteljski čovjek, Kačić uviđa kako je to samo fikcija i lažna slika sebe koju je Pleština gradio o sebi nakon povratka iz emigracije i ulaskom u visoku politiku početkom 90-ih godina. Saznavši kao Pleština kojeg je glorificirao nije bio ništa drugo nego sebičnjak koji je cijeli život vodio računa samo o sebi i svome uspjehu, a boljitak zajednice i vlastite obitelji bili samo oruđe u njegovoj borbi, Kačić doživljava razočaranje i katarzu kroz prizmu četiriju praelemenata:

Oko njega više nema ničega, osim golih četiriju praelemenata: zemlje, zraka, vode i vatre. Tu, na tim prapočecima, činilo mu se, trebao bi početi iznova graditi sebe i nastaviti život kao neka druga osoba, posve različita od one koja je dosad bio.¹⁶⁵

Ova pripovijest sadrži u sebi dvije glavne društvenopolitičke kritike koje se mogu iščitati. Prva je svakako površna, odnosno govori o pojavi mnogih lažnih domoljuba koji su u vrijeme tranzicije i demokratskih promjena došli u Hrvatsku, te stvorili lažnu sliku o sebi u javnosti, kako bi mogli lakše manipulirati masama. Dok druga kritika koju Brešan ovom pripovijetkom upućuje je kraj idealiziranja ljudi, jer kao što je Kačić prvotno bio zadivljen Pleštinom i glorificirao ga, tako je otkrivši sve ono što se nalazi iza tog sjaja doživio razočarenje.

Petom pripovijetkom „Fantomski svjedok“ Brešan progovara o moralnosti ili bolje rečeno nemoralnosti, prilikom montiranih sudskih procesa, a za to mu je pomogao motiv podvojene ličnosti. Glavni protagonist ove pripovijesti je Josip Varnica zvani Prpa, koji 90-ih godina prošlog stoljeća živi život marginalca, na rubu društva, te se stanovitom varkom pokušava domoći zatvora, kako bi se uspio izliječiti. Dospjevši u zatvor doznaje kako je netko pod njegovim imenom proživio njegov život, koji bi on proživio da je tijekom 70-ih godina prošlog stoljeća pristao lažno svjedočiti u montiranom procesu. Nakon toga odlazi istražiti što se je dogodilo i kako to da je netko pod njegovim imenom proživio njegov život koji je njemu bio namijenjen. Uvidjevši kako je zbilja postojala osoba koja je zapravo bila suprotnost od njega i nije marila za moralne posljedice čina lažnog svjedočenja, Prpa zaključuje:

¹⁶⁵ Isto, 187.

Možda se naprosto iz njega ispijlo kao nekakva njegova projekcija u prostor, koja se na neki nedokučiv način materijalizirala i počela živjeti svojim životom. Prpa se sjeti da je sve što je ovaj radio on u sebi nosio kao jednu stranu svoje dileme; pomišljao je da bi trebao tako postupati, ali je tu pomisao stalno otklanjao... I to potisnuto je možda izišlo iz njega i postalo drugi on, neka odbačena mogućnost njega, koja se osamostalila i stala činiti ono od čega je on odustao.¹⁶⁶

Žanrovski ova pripovijetka je hibrid između krimića, protagonist istražuje čovjeka koji je proživio njegov život, i znanstvena fantastika, jer slično kao u romanu „Neobičan slučaj dr. Jekylla i gospodina Hydea“ pojavljuje se motiv podvojenih ličnosti koje postupaju na krajnje suprotnim načelima. Ovom pripovijetkom i motivom podvojenih ličnosti Brešan zapravo progovara o kritici elite, slično kao i u prethodnoj pripovijesti, te zapravo stavlja pitanje o moralu i etičnosti kako bi čovjek postupio pred iskušenjem. Bi li čovjek pristao lažno svjedočiti i time sebi priskrbiti veći položaj u društvu ili bi kao glavni protagonist ove pripovijesti se držao moralnih i etičkih načela, pa makar i na vlastitu štetu?

Posljednjom pripovijetkom u ovoj zbirci, „Venera i proleter“, Brešan je kroz motiv broda, opisao povijesne mijene dvadesetostoljetne povijesti. Brod Venera nastao je kao turistički brod za obitelj Birčić, ali je zbog povijesnih usuda koje su zahvatile dalmatinske krajeve brod cijelo dvadeseto stoljeće mijenjao vlasnike, a samim time i imena. Nastao u klasicističkom duhu i imenovan kao „Venera“, najprije je dopao u ruke talijanskih fašista, koji su ga preuredili u vojni brod, a nakon kapitulacije Italije dospijeva u partizansko vlasništvo, gdje mu se mijenja i ime u „Proleter“, dok klasicistički elementi na brodu bivaju, od strane partizana, shvaćeni kao elementi novog socijalističkog razdoblja:

Partizanima Jupiterov hram nije smetao jer ih je valjda podsjećao na slična zdanja u Sovjetskom Savezu, samo s crvenom zvijezdom na vrhu, a natpis S. P. Q. R. u prvi mah nisu razumjeli, pa ga se nisu usudili dirati, a kasnije im je netko, Bog će ga znati zašto, valjda iz pijeteta prema povijesnim spomenicima,

¹⁶⁶ Isto, 217.-218.

rekao da je to neka antifašistička parola poput one S. F. S. N., te je tako ion preživio.¹⁶⁷

Posljednjom mijenom raspadom druge Jugoslavije, brod dopijeva u turističku agenciju, a ime mu biva promijenjeno u „Vila Velebita“. Potomak obitelji Birčić, ujedno i glavni protagonist, Renato bori se za pravo vlasništva nad brodom, no bezuspješno. U očaju Renato se odlučuje za krađu broda, te se s njime otiska na pučinu, da bi nakon:

...dva dana iza toga more je na obalu otoka Visa izbacilo truplo, čije je lice bilo toliko nagriženo morem da se nije moglo razaznati, ali po svim drugim znacima bilo je nesumnjivo da se radi o Renatu Birčiću. No najčudnije od svega bio je položaj u kome je nađen leš. Ležao je potrbuške, a rukama je čvrsto držao objumljenu drvenu skulpturu božice Venere, koja je nekada krasila pramac istoimenog broda.¹⁶⁸

Žanrovska odrednica ove pripovijetke hibridna je, nalazi između fantastike i horora, dok Brešan kroz nju progovara o povijesnim i ideološkim mijenama dvadesetog stoljeća.

14.2. *Mrtvima ništa ne treba i druge pripovijetke*

Brešan drugu zbirku pripovijetki započinje pripovijetkom „Mrtvima ništa ne treba“. Ova pripovijetka žanrovski je horor u kojem Brešan progovara o pošasti koja je nagrizala demokraciju, najviše 90-ih godina prošlog stoljeća i prvih godina dvadesetprvog, a radi se o mrtvim glasačima. U samoj pripovijetki Brešan opisuje uspon ka gradonačelničkoj funkciji glavnog protagonista, Duje Radana. Duji Radanu za prevagu na izborima pomažu „mrtvi“:

Ali ovi put će svoj glas dat i mrtvi.¹⁶⁹

Došavši na vlast Duje Radan uživa u svim privilegijama, predstavlja zapravo malog čovjeka koji došavši na vlast mijenja svoje ponašanje: Svoju važnost koju je osjetio iskoristio je miješanjem u život vlastite kćeri Blanke, određujući joj društvo i miješajući joj se u ljubavni život. Posljedica takvog njegovog ponašanja bivaju halucinacije koje sadrže gotičke i hororične elemente. Prvotna halucinacija koju glavni

¹⁶⁷ Isto, 229.

¹⁶⁸ Isto, 255.

¹⁶⁹ Brešan, Ivo, *Izabrana djela : kratka proza, Mrtvima ništa ne treba i druge pripovijest*, Matica hrvatska, Zagreb, 2022., 272.

protagonist doživljava bila je vezana uz vjenčanje njegove kćeri, koja se udaje u zapuštenoj kapelici na groblju:

...priđe sasvim oltaru, ali istog trena ostane ukočen od prepasti. Svećenik nije imao lice. Umjesto njega, iz tunike mu je izvirivala gola lubanja, a i ruke su mu bile ruke kostura... Je li to bila Blanka ili ne, teško je mogao raspoznati, jer to što je ugledao nije imalo sličnosti s njom... nije uopće bilo nalik na živo biće, nego na leš. Leš koji ga je prodorno gledao...¹⁷⁰

Druga halucinacija koju glavni protagonist doživljava vezana je za kraj romana:

...po dolasku u bolnicu Duji je dana golema doza sedativa, koja bi i konja slomila, tako da je isti tren utonuo u san. Probudio se tek negdje duboko usred noći... I dalje je bio svezan u košulju, tako da se nije mogao ni pomaknuti... Odjednom Duje zapazi da pokraj njegova kreveta netko sjedi. Dugo nije mogao razabrati tko je to, jer mu je lice bilo zastrto sjenom, a taj se pak nije micao niti je što progovarao... neznanac se malko nagne prema njemu i na trenutak ga osvijetli tračak svjetlosti koji je dopirao izvana. Bio je to profesor Lušić, koji je, kao i onda kad ga je Duje zadnji put vidio, škiljio u njega onim jednim poluotvorenim okom. Tihim, jedva čujnim glasom Lušić mu izgovori sljedeće riječi:

- Opet si sve krivo shvatio. Nama mrtvima ništa ne treba.¹⁷¹

Drugom halucinacijom ujedno i završava ova pripovijetka. Njome Brešan iznosi kritiku na društvenu pojavu „mrtvih glasača“, ali i dimenzijom horora i glasom mrtvacu koji opominje žive ljude, kako „mrtvima ništa ne treba“, postavlja pitanje o moralnosti postupaka živih ljudi.

U pripovijetki „Bez odraza“ Brešan ponovno propituje moralnost i etičnost, odnosno do kojih granica čovjek odlazi kako bi sebi priskrbio položaj u društvenoj ljestvici. Radnja pripovijesti odvija se u prvom desetljeću dvadesetprvog stoljeća u Zagrebu. Glavna protagonistica Sonja Kos, nakon samoubojstva njezina supruga i bankrota kojeg je doživjela, potpisuje ugovor s Tomašem Folbegerom, koji je zapravo Sotona. U klasičnom mefistofelskom motivu, koji je Brešan već koristio, radnja fabule zaprima fantastične motive. Nakon sklopljenog ugovora i pomoći koje je Sonja dobila,

¹⁷⁰ Isto, 284.

¹⁷¹ Isto, 295.

zauzvrat Tomašu daje svoj odraz u zrcalu. Nakon toga u karijeri sve joj kreće uzlaznom putanjom, penje se na društvenoj ljestvici, postaje ugledna članica gospodarskih krugova, no izgubila je osjećajnost i to čak prema vlastitoj obitelji:

Da ste postali bezdušni, da ni prema kome ne pokazujete ljubazno lice, čak ni prema onima koji su vam nekad bili bliski prijatelji. A ogovaraju vas i zbog vašeg odnosa prema djeci i materi.¹⁷²

Nakon shvaćanja koliko je postala bezdušna, pokušala je povratiti osjećajnost i svoj odraz u zrcalu, ali kad je u rijetkim trenucima u tome uspjela, to se je odrazilo na njezin posao i bogatstvo koje je posjedovala. Birajući između osjećaja i materijalnosti, protagonistica se odlučuje za potonje. Pripovijest završava balom u zrcalnoj dvorani, gdje se okupila cjelokupna elita hrvatskog društva:

Ali čim je pogled bacila na zrcala, ostala je zaprepaštena kao da ju je netko tresnuo posred lica. Iako je dvorana bila krcata, u njima nije vidjela nikoga. Nitko se, pa ni ona, nije u njima odražavao. Buljila je tako na sve strane razrogačenih očiju i usta razjapljenih od šoka. Oko nje gomila ljudi, a ona stoji ukipljena u središtu beskrajnoga praznog prostora, kao Ništa usred Ničega.¹⁷³

Ovom pripovijetkom Brešan zapravo kritizira suvremeno hrvatsko društvo. Slično kao i u pripovijetki „Pošasti“ gdje je duhovna kuga zahvatila i opustošila moralna i etička načela, tako i u ovoj pripovijesti Brešan oslikava društvo koje se sve više okrenulo materijalizmu i materijalnom uspjehu, ne vodeći računa kojim će sredstvom doći do cilja.

Trećom pripovijetkom „Suze Indije“ Brešan koristi motiv lakovjerne djevojke, koja biva očarana romantizirajućom povijesti. Radnja ove pripovijetke smještena je u stari dvorac Veliki Tabor. Glavna protagonistica Helena/Lena Kalinić, posjećuje dvorac tijekom svojeg odrastanja i u njemu se susreće s osobom koja joj se predstavila kao grof Eberhard Oršić de Ratkaj, zvani Ebi. Ebi joj priča romantizirajuću povijest dvorca, o velikim balovima i velikim ljubavima, o blagu koje je skriveno u dvorcu (Suze Indije), a kako je Helena godinama to slušala u njoj:

¹⁷² Isto, 314.

¹⁷³ Isto, 328.

...se malo-pomalo počeo mijenjati odnos prema Ebiju. Nije ga više doživljavala samo kao zanimljivog „stričeka“ koji joj priča bajkovite priče o minulim vremenima u dvorcu, nego je počela o njemu razmišljati i kao o privlačnom muškarcu.¹⁷⁴

Jednoga dana Ebi naprosto nestaje i Helena doznaje kako je sve zapravo bila laž. Iza maske grofa skrivao se zapravo Grgur Suming, koji je bjegunac pred zakonom i koji je lokalnim političarima pomogao pronaći blago skriveno u dvorcu i nestati:

Heleni se zavrtjelo u glavi od spoznaje koja ju je iznenada zapljusnula. Sav onaj svijet koji je ispunjavao njezino djetinjstvo, koji joj je bio jedini sretan dio života, zapravo je sazdan na laži i prijevari... A ona ga je u svojoj mašti pretvorila u bajkovito carstvo ljepote i sreće... A lik Ebija, njezin ideal, ukazao joj se odjednom kao užasna nakaza.¹⁷⁵

Iako ova pripovijest ima određenu dozu trivijalnosti kroz ljubavni zaplet, te romantizirajuću povijest, također sadrži određenu dozu didaktičnosti. Didaktičnosti jer upozorava na mladenačku lakovjernost i mogućnost manipulacije nad mladim ljudima. Ako se uzme primjer koji nam Brešan donosi ovom pripovijetkom ovdje je jedna osoba manipulirala mladom djevojkom u vlastitom interesu u potrazi za blagom, dok je u pozadini svega stajala politika.

Pretposljednjom pripovijetkom „Disocijativna fuga“ Brešan na misteriozan način progovara o manipulaciji ljudima. Glavni protagonist ove pripovijetke Silvije Pralina koji je doživio šok, a posljedica je bila totalna amnezija. Prije amnezije koju je doživio, Pralina je znao za političke malverzacije, političar koji je bio najugroženiji dogovara se s liječnikom usaditi Pralini lažni identitet:

A na njegovo mjesto instalirali biste fantoma... marionetu čije biste konce vi vukli.¹⁷⁶

U početku Pralina je prihvaćao lažni identitet, ali s vremenom:

Počela mi se nametati misao da je sve što se događa oko mene i što čujem o sebi nešto umjetno. Kao da se radi o nekoj vrsti zavjere kojom me svi ti ljudi

¹⁷⁴ 344.

¹⁷⁵ 358.

¹⁷⁶ 404.

sustavno pokušavaju uvjeriti da sam nešto što nisam. Jer zašto ništa... ama baš ništa ne nalazi u meni odjeka?¹⁷⁷

Probudivši se iz lažnog identiteta Pralina je shvatio kakvom je manipulacijom bio podvrgnut. Brešan ovom pripovijetkom zapravo, kao i prethodnom, upozorava na mogućnost manipulacije ljudi od strane vlasti. Ova pripovijetka sadrži i svojevrstu sličnost s romanom „Država Božja 2053.“, jer u romanu i pripovijetki glavnu ulogu za manipulaciju ljudima proizlazi iz medicinskog tretmana.

Posljednjom pripovijetkom, „Vremenska grobnica“, Brešan progovara o kritici morala koje je zahvatilo suvremeno društvo. Glavni protagonist ove pripovijetke je knez Zdeslav, koji je vladao Hrvatskom u 9. stoljeću. Ušavši u špilju na Velebitskoj visoravni, upao je u vremensku grobnicu, u kojoj se materija rastavlja na atome te time može putovati kroz vrijeme, jer dok se materija nalazi unutar špilje biva zaštićena od vremena koje protječe van nje. Ovim motivom ova pripovijetka je žanrovski znanstvenofantastična. Zahvaljujući tome Zdeslav uspijeva doći u naše suvremeno vrijeme, koje ga razočarava:

Po ovome što ste stvorili nalik ste bogovima, ali u duši ste ostali barbari... gori barbari od onih koji su živjeli prije nastanka naših kneževina.¹⁷⁸

Iako znanstveno fantastična, ova pripovijetka zapravo govori ponovno o moralnoj i etičkoj krizi suvremenog društva, samo što, kao i u romanu „Tri života Tonija Longina“, glavni protagonist je povijesni vladar Hrvatske. Uzevši kneza Zdeslava kao osobu koja progovara o suvremenosti, Brešan kroz osobu s integritetom nameće kritiku suvremenoga hrvatskog društva. I postavlja se pitanje: može li naše društvo biti distopično osobi koja dolazi iz srednjovjekovlja?

¹⁷⁷ Isto, 382.

¹⁷⁸ Isto, 423.

15. O Brešanovoj prozi

U ovom poglavlju posvetit će se pažnja cjelokupnom Brešanovom proznom radu, s posebnim naglaskom na sličnosti. Brešan se u prozi okušao od 90-ih godina prošlog stoljeća, do vlastite smrti. U tom razdoblju Brešan piše i izdaje dvanaest roman i dvije zbirke pripovijetki. Ono što je odlika svakog romana ili pripovijetke, Brešanovo je propitivanje društvenopolitičkog stanja:

...povijest, suvremenost i osobnost. Tu se događaju prizori iz povijesti koji su, zapravo, konstrukcija nečije mašte s određenom svrhom... Isto se događa i s ideologijom i s osobnostima. Tko smo mi zapravo? Jesmo li mi ono što smo si umislili da jesmo ili smo ono kakvima nas drugi vide? Što je u svemu tome stvarnost?¹⁷⁹

U prethodnim poglavljima ovog rada izložen je prikaz i analiza svakog pojedinog romana i pripovijetke. U sljedećim potpoglavljima ovog rada pažnja će se usmjeriti na sličnosti, odnosno one elemente koji su zajednički većini Brešanovoga proznog opusa: teme, likovi, i odnos prema ideologijama, te o hiperproduktivnosti.

15.1. Teme

U tematskom smislu Brešan ostaje dosljedan sebi. Svi njegovi romani i pripovijetke, kao što je već naglašeno, progovaraju o društvenopolitičkim pitanjima, bili oni vezani uz povijest i 20. stoljeće ili bili oni svakodnevnici i vezani uz 21. stoljeće. U tom smislu Brešan je tematski:

...elaborirao svoju opsesivnu temu: sukob individue s dogmom, ideologijom, represivnim sustavom.¹⁸⁰

O temama vezanim uz pojedince i ideologiju bit će riječi u drugim potpoglavljima, a ovdje će se pažnja skrenuti na Brešanovo poimanje zla i teme vezane uz povijest. Brešanovo poimanje zla bilo je više puta naglašeno u samom radu. Zlo o kojem Brešan piše uvijek je povezano s pojedincem, koji zapravo ima „faustovske“ elemente. Takvog pojedinca pronalazimo u romanima: „Astaroth“, „Vražja utroba“ i „Tri života Tonija Longina“, te pripovijetkama: „Šest mrtvih ratnika“ i „Bez odraza“. Oni su

¹⁷⁹ Mikčević, Sanja, „Zašto *Hamlet*... i danas može biti zanimljiva predstava?“, Književna Republika, 11-12., 2006., 47-50.

¹⁸⁰ Visković, Velimir, „Velike ideje i mali čovjek“, Književna Republika, 11-12., 2006., 21-24.

prikazani kao Sotona u ljudskom obliku, a samu interpretaciju i odabir Sotone kao utjelovljenje zla, iznio je Brešan u intervjuu:

Sotona nije nešto što živi izvan nas, on je zapravo dio nas samih, zlo koje je u nama, ali ga mi nesvjesno izvlačimo iz sebe, pretvarajući ga u drugo biće, pa mu onda dajemo oblik, antropomorfni ili animalni, ili i jedan i drugi, jer tako se na neki način sami osjećamo boljima. Kad bi ljudi bili svjesni toga da je Zlo u njima, onda bi morali priznati da su zli. A ovako, eto, Sotona je taj koji ih navodi na grijeh.¹⁸¹

Česta tematska karakteristika Brešanovoga proznog opusa su i povijesne teme, koje kao:

...reljefna slika aktualne zbilje i stanja društvene psihologije, ali i kao razrada već znanih tema i sadržaja,... pokazuju kako se protiv gluposti i pošasti povijesti valja boriti stalno.¹⁸²

U temama vezanim uz povijest razlikuje se nekoliko pristupa: pristup povijesti koja na egzistencijalistički način propituje položaj malog/običnog čovjeka u ideološkim mijenama („Ispovijedi nekarakternog čovjeka“, „Ništa sveto“); pisanje romantizirane povijesti kao refleksa na sadašnjost („Tri života Tonija Longina“, „Katedrala“, „Prokletnici“, „Pošast“, „Suze Indije“); te pisanje povijest s fantastičnim, znanstvenofantastičnim, mitološko-alegorijskim elementima i motivima („Astaroth“, „Tri života Tonija Longina“, „Gorgone“, „Pukotine“, „Vremenska grobnica“).

Egzistencijalistički i romanizirajući pristup povijesti može se promatrati kao pisanje povijesti iz ideja novog historizma:

Povijesni kontekst novi historičari tako ne shvaćaju kao neko sigurno poznavanje povijesnih prilika, nego kao uvijek već tekstovima posredovano i svagda uvjetovano shvaćanje onoga što pretpostavljamo da se u nekoj prošlosti zbivalo i što ju je određivalo kao neko kulturno stanje različito od današnjeg... a istovremeno valja imati na umu da se u sačuvanim tekstovima ne radi o nekom točnom opisu povijesne zbilje, nego se radi o djelotvornim pokretačima

¹⁸¹ Dautbegović, „Zašto bi mladenački duh bio privilegija mladosti?“, 3-20.

¹⁸² Bošković, „Nekoliko refleksija o romanima Ive Brešana“, 65-78.

povijesnih zbivanja, koji su također utjecali na sve što držimo općim karakteristikama nekog vremena.¹⁸³

Brešan se sami svojim djelima često poziva na takvo tumačenje povijesti, ističući kako je povijest kao disciplina pisana samo u skladu naratoloških postavki određenog vremena, a da s današnje distance od određenoga povijesnog događaja ne možemo sa sigurnošću ustvrditi što se je dogodilo. Ovakvo tumačenje odgovara romantizirajućem pristupu povijesti, dok s egzistencijalističke strane:

...Brešana ne zanimaju tzv. „povijesne silnice“ koje sudjeluju u izgradnji veličanstvene oleografske konstrukcije nacionalne povijesti već ga zanima sudbina malih ljudi koji su u glavama nacionalnih vođa pa i književnih bardova tek anonimna građa u konstrukciji ideala vječne nacije i države, ili pak besklasnog raja.¹⁸⁴

Što se tiče posljednje primjene povijesti kao teme djela, svojstveno je odstupanje od realnog, odnosno u većini djela krivac za povijesne nedaće je biće fantastike ili pokušaji promijene povijesti uplitanjem znanstvenofantastičnih motiva, kao što su putovanje kroz vrijeme.

Što se tiče cjelokupnog Brešanovog proznog opusa važna komponenta pisanja:

...[je] oslanjanje na neki poznati literarni ili filozofski predložak, arhetipski ili mitski obrazac. Takav intertekstualni postupak... prisutan je... u romanima. Kao predlošci u kreiranju priče poslužili su mu zapleti u pikarskim romanima, alegorijska osnova Danteove Božanske komedije, faustovski motiv ugovora između čovjeka i đavola, grčka mitološka križaljka, teološki nauk svetog Augustina, stoička filozofija (Seneka), opsjednutost zlom markiza de Sadea, suvremena popularna kultura (Stephen King, Robert Ludlum, Quentin Tarantino) itd.¹⁸⁵

Kada Brešan progovara o suvremenosti njegove teme ponajviše se vezuju za kritiku tranzicijskog i postranzicijskog društva. S toga kroz svoje teme često progovara o posljedicama tranzicije, te tu ponajviše naglašava odnos elite prema malom/običnom čovjeku. U tom odnosu pripadnici elite prikazani su kao velik domoljubi, ali onakvi

¹⁸³ Solar, *Književni leksikon*, 260.

¹⁸⁴ Visković, „Velike ideje i mali čovjek“, 21-24.

¹⁸⁵ Nemeč, „Poetičke mijene u romanima Ive Brešana“, 187-207.

domoljubi koji domoljublje shvaćaju kao *posljednje utočište hulja*. Također kada piše o suvremenosti Brešan progovara i o temi morala. Temom morala ukazuje na njezin gubitak u današnjici, što vješto opisuje kroz izmišljene, ali vjerodostojne, novinske članke u romanu „Prokletnici“. Pad morala u Brešanovu opusu nalazi se u opisima društva, ali su oni obično marginalno prikazani kao posljedica tranzicije.

15.2. Likovi

Glavni protagonisti Brešanovih romana i pripovijetki najčešće je intelektualac:

...koji ne može stati na stranu niti jedne političke ideologije, a suprotstavljaju mu se razni politički opredijeljeni pojedinci koji vode društvo... Likove ujedno obilježava i pesimizam koji ih i distancira od ideologije...¹⁸⁶

Često se događa, što je najupečatljivije u romanima „Ispovijed nekarakternog čovjeka“, „Gorgone“ i „Ništa sveto“, kako glavni protagonisti bivaju svojim porijeklom prikazani kao osobe koje dolaze s margina društvene ljestvice, ali fortunom i životnim putem kojim kreću, uspijevaju se školovati i dosegnuti višu intelektualnu razinu. No ono što je karakteristično za sve glavne protagoniste radnje to je što su obilježeni pesimizmom i cinizmom, odnosno:

Njegove junake... ne zanima... apsolutna sreća čovječanstva nego isključivo osobna karijera, spas u koji ih je uvalila politika (ideologija, zlo...). Upravo je zato nerijetko groteskan i sam govor njegovih likova/tipova/(anti)junaka, građen kao kombinacija uzvišenog govora literarnog predloška i „bisera“ osnaženih političkim novo–govorom njegovih junaka.¹⁸⁷

Što se tiče sporednih likova Brešan ih opisuje veoma plošno i uglavnom sa stereotipima koji proizlaze iz njihovog društvenog položaja. Većina tih likova su osobe vezane uz određenu ideološku ideju i zauzimaju važna mjesta u državnom aparatu, te često podsjećaju na Bukaru iz drame „Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja“:

Neki su likovi... poput Bukare postali univerzalni simboli koji označavaju stanje ljudske intelektualne devastacije i moralne bijede. Devedesete su pokazale da su takvi Bukare koji ljudski mozak cijene „dvi marke po kilu“, nažalost

¹⁸⁶ Kuvač-Levačić, Kornelija, „Društveni i politički ideologemi hrvatske fantastične proze (na primjeru Desnice, Čuića i Brešana)“, *Croatia et Slavica Iadertina*, 8, 8/1, 2012., 287-297.

¹⁸⁷ Bošković, „Nekoliko refleksija o romanima Ive Brešana“, 65-78.

univerzalna pojava, reklo bi se transideologijska, koja pokazuje sveprisutnost primitivizma u povijesti civilizacije.¹⁸⁸

15.3. Odnos prema ideologijama

Brešan u svom proznom opusu ima jednak negativan stav, odnosno iznosi kritiku prema svim ideologijama:

Sve isključivosti, bile one ideološke, političke ili vjerske, za njega su gorgonski porod: fašizam, nacizam, boljševizam, maoizam, vjerska zatucanost. Ta se teza dosljedno provlači kroz čitav Brešanov opus...¹⁸⁹

Pažnja će se prvo posvetiti Brešanovu odnosu prema religijsko-vjerskoj ideologiji. Brešan je u svom proznom opusu svoj odnos prema religijsko-vjerskoj ideologiji, opisao u romanu „Država Božja 2053.“. Njegov odnos je tu veoma jasan i on se oslikava u svim njegovim drugim romanima i pripovijetkama. Brešan ne govori negativno o religiji, već napada religijsku zatucanost odnosno dogmatizam i institucionalizaciji vjere:

...očito se u nas bog još shvaća kao plemenski totem, pomisli, pa ni crkva nije od toga pošteđena.¹⁹⁰

U Brešanovim romanima i pripovijetkama, česti su napadi na vjerski dogmatizam i instituciju crkve kao takve:

Crkva je postala poligon na kome se političari utrkuju tko će sebi osigurati veću prednost... U onom prije [srednjovjekovlje] bilo je barem nekakve iskrene strasti, makar joj je u osnovi bio atavistički strah od neke više i nedokučive sile. Ljudi su doista vjerovali da će ih obasjati Božja milost. A u ovome sad više nema ničeg što se može vezati za Boga: ni nade, ni straha, ni ljubavi, ni vjere, ni bilo kakva emotivna odnosa; moralna kuga poharala je sve.¹⁹¹

Također progovara i o pitanju svođenje vjere u Boga na sakralne predmete i objekte:

¹⁸⁸ Visković, „Velike ideje i mali čovjek“, 21-24.

¹⁸⁹ Nemeč, „Poetičke mijene u romanima Ive Brešana“, 187-207.

¹⁹⁰ Brešan, *Kockanje sa sudbinom*, 49.-50.

¹⁹¹ Brešan, *Izabrana djela : kratka proza, Pukotine & druge priče*, 92.

Zar zbilja vjerujete da je u svim ovim rukotvorinama, kaležima, monstrancama, kipovima, srebrnim raspelima i tzv. svetoj vodi nazočan Bog? Ako on doista postoji, Njegov je um toliko iznad našeg koliko, primjerice, naš iznad jedne gusjenice. I On sigurno razmišlja po nekim drugim načelima nego mi. Kako onda možete znati da ovo Njegovo svođenje na obične predmete, koje su izradili grešni ljudi, Njega ne vrijeđa? I da to nije ono pravo svetogrđe?¹⁹²

Iz cjelokupnog Brešanovog proznog opusa može se iščitati kako je: „...za Brešana religija postala dio društvenog sustava koji je doživio pad moralnih vrijednosti.“¹⁹³

Što se tiče odnosa prema ideologiji i politici, Brešan zauzima sličan stav kao i prema religijsko-vjerskoj ideologiji. Kritiku koju upućuje odnosi se na ideologijske dogmatike. U tom smislu zanimljiv je primjer koji Brešan često koristi u svojim djelima:

Najteže od svega mi je padalo dokazivati onom dijelu auditorija, koji je religiozan, da nema Boga... Stoga se sjetih kako je to svojedobno dokazivao Mussolini, još u vrijeme dok je pripadao socijalistima, pa odlučih od svega napraviti malu komediju: Skinuh s ruke sat, postavih ga na stol i dadoh Bogu pet minuta vremena da me uništi. Ako to napravi, dokazao je da postoji, a ako ne, evidentno je da ga nema.¹⁹⁴

Ovaj primjer zanimljiv je jer se radi o dvjema suprotstavljenim ideologijama, fašističkoj i komunističkoj, a pronalazimo ga u mnogim Brešanovim proznim djelima. Naime Brešan koristi primjer fašističkog ideologa, kako bi u sklopu komunističke ideologizacije dokazao nepostojanje Boga. Brešan iako kritizira sve ideologije, koje su bile prisutne u dvadesetostoljetnoj povijesti na ovim prostorima, ipak ističe razliku:

A da ne govorimo koliko se može činiti izopačenim svrstavati komuniste i fašiste u isti koš, s obzirom da je ideja onih prvih plemenitija.¹⁹⁵

Ali i tu vreba Meduza, reći će netko: mora se učiti marksizam. Međutim, sâm Marx nije Meduzina marioneta; on je samo jedan u nizu tih pjesnika misli. A što

¹⁹² Brešan, *Prokletnici*, 32.

¹⁹³ Kuvač-Levačić, „Društveni i politički ideologemi hrvatske fantastične proze (na primjeru Desnice, Čuića i Brešana)“, 287-297.

¹⁹⁴ Brešan, *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, 331.

¹⁹⁵ Isto, 278.

su se njegove ideje otrgle od njega i postale monstrumom dogmatike, zbog toga on ne snosi nikakvu odgovornost.¹⁹⁶

Brešan u svojoj kritici ostaje dosljedan. Kao što je prije demokratskih promjena i tranzicije, u svom radu isticao negativnu stranu partijske ideologije, odnosno dogmatika i karijerista, tako i u: „...u 2000. [Brešan] napada i bivšu i tadašnju vlast, navodeći čak i imena stranaka.“¹⁹⁷

15.4. Hiperproduktivnost

Brešan se je u proznom stvaralaštvu okušao relativno kasno, no kada je počeo njegovi romani i pripovijetke izlazili su u velikom broju, što je za posljedicu imalo:

Vrlo rano mogle su se uočiti i određene slabosti u Brešanovu proznom stvaralaštvu, karakteristične za hiperproduktivne autore: korištenje sličnih uzoraka u konstrukciji fabule, ponavljanje/recikliranje određenih situacija iz djela u djelo s tek neznatnim varijacijama, shematičnost u izgradnji karaktera, nedostaci u motivacijskoj arhitektici, logičke neuvjerljivosti, naratorova sklonost dociranju.¹⁹⁸

Njegova hiperproduktivnost dovela ga je do čestog ponavljanja istih ili identičnih situacija koji su opisani u njegovom proznom opusu. Jednu od takvih epizodičnih situacija uočljiva je u njegovim prvim romanima, „Ptice nebeske“ i „Ispovijedi nekarakternog čovjeka“. U tim romanima Brešan koristi opis istog mjesta, vremena, pa čak i osobe koja obavlja ilegalni rad za vrijeme talijanske okupacije Šibenika:

...u brijačnicu, koja se nalazila neposredno u blizini... kasarne, a pripadala je stanovitom Marku Baljaku. Baljak je bio brijač... koji je mušterije za brijanja znao zabavljati pjevanjem i svakovrsnim šalama i gradskim tračevima, a kako je izvrsno govorio talijanski, u njega su se mahom skupljali talijanski oficiri, podoficiri i vojnici. Zbog toga gotovo da i nije imao domaćih mušterija, jer su ga Šibenčani smatrali nekom vrstom izroda,... Međutim, nitko od građana, a

¹⁹⁶ Brešan, *Gorgone*, 109.

¹⁹⁷ Kuvač-Levačić, „Društveni i politički ideologemi hrvatske fantastične proze (na primjeru Desnice, Čuića i Brešana)“, 287-297.

¹⁹⁸ Nemeč, „Poetičke mijene u romanima Ive Brešana“, 187-207.

pogotovo Talijana, nije znao da je Baljak partizanski obavještajac i da je on glavna veza između Galvanija i partizana.¹⁹⁹

U blizini zapovjedništva gdje sam radio bila je brijačnica nekog Marka Baljaka, kod koga su se brijali i šišali sami fašisti i časnici talijanske vojske, zbog čega su Šibenčani zazirali i od njega i od njegove radnje. Upravo zato i ja sam se brijačnicu isključivo u toj brijačnici, jer se, s obzirom na to kako me ljudi gledaju, ne bih ugodno osjećao, da mi na nekom drugom mjestu netko drži britvu na vratu.²⁰⁰

U prethodnom potpoglavlju govoreno je o Brešanovom poigravanju s ideologijama na temu postojanosti Boga, na sličan način kako je to u prethodnom potpoglavlju pojašnjeno citatom iz „Ispovijedi nekarakternog čovjeka“ pronalazi se i u romanu „Gorgone“:

Da nema Boga, jedan je komesar dokazivao tako što je položio na stol džepni sat i dao Bogu tri minute vremena da ga uništi. A kad je taj rok istekao, a njemu se nije ništa dogodilo, slavodobitno je objavio: „Evo vidite da ga nema!“²⁰¹

Slične opise određenih motiva i epizoda pronalazimo i u drugim djelima. Jedna od tih motivskih situacija vezana je uz romane „Ispovijedi nekarakternog čovjeka“ i „Gorgone“. U tim dvama romanima glavni protagonist od strane tajne službe biva prisiljen otići u stranu zemlju i izvršiti egzekuciju političkih emigranata. No dolaskom i uviđanjem koga trebaju ubiti, protagonisti se nalaze pred velikom dilemom jer su politički emigranti njihovi prijatelji (Fabricije Viskov prepoznaje prijatelja Jozu Marića; a Mauricije Novak ratnog druga Maria Luketića). Uvidjevši u kakvim se situacijama nalaze odlučuju podmetnuti trupla beskućnika i prikazati kako su izvršili zadatak. No po povratku u zemlju njihova akcija biva prezrena, te oni snose posljedice (Fabricije Viskov biva zatvoren na Goli Otok; dok Mauricije Novak biva otpušten iz tajne službe).

Kao što je u prethodnom potpoglavlju istaknuto, Brešanov odnos prema religijskom dogmatizmu, provlači se kroz mnoga njegova djela. Ona su svakako najupečatljivija i najviše ih se može povezati s romanom „Država Božja 2053.“, ali u hiperproduktivnom djelovanju sličnosti pronalazimo u romanima „Astaroth“, „Kockanje

¹⁹⁹ Brešan, *Izabrana djela : romani, Ptice nebeske*, 169.

²⁰⁰ Brešan, *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, 208.

²⁰¹ 130.

sa sudbinom“, „Gorgone“, „Katedrala“, „Prokletnici“, te pripovijetkama „Pukotine“ i „Pošast“. U svim njima glavni protagonisti su opisani kao ljudi koji se nisu udaljili od vjerovanja u Boga, već su se udaljili od dogmatizma koji katolička crkva u Hrvatskoj zastupa, te od samog poimanja Boga i vjere kao nešto totemskom i strogo povezano uz naciju i kulturu. Također se naglašava i njihov stav spram vjerovanja oko skrnavljenja sakralnih predmeta i objekata. Skupno objašnjenje takvog Brešanovog stava koje se može iščitavati iz spomenutih romana i pripovijetki, najbolje je sažeto u replici u romanu „Prokletnici“:

Praznovjerje nije u ovim predmetima koje palite niti u crkvenim zgradama koje kanite rušiti. Ono je u glavama ljudi. Ovakvim načinom ćete ga samo učvrstiti. Učinite nešto da prosvijetlite puk, pa će i crkve i ovi predmeti sami po sebi postati suvišni.²⁰²

Hiperproduktivno djelovanje u Brešanovom proznom opusu uočljivo je u motivskim opisima putovanja kroz vrijeme. Putovanje kroz vrijeme čest je motiv u Brešanovom proznom stvaralaštvu, te ga pronalazimo u „Tri života Tonija Longina“, „Pukotinama“ i „Vremenskoj grobnici“. U svim njima glavni protagonisti putuju kroz vrijeme, ali putuju u različita vremenska razdoblja. Protagonist u romanu „Tri života Tonija Longina“ i pripovijetki „Pukotine“ putuju u prošlost, dok u pripovijetki „Vremenska grobnica“ protagonist putuje u budućnost. Motiv putovanja u prošlost u skladu hiperproduktivnosti, opisan je gotovo identično:

...kad se odjednom zatekao u gustoj magli; sve je oko njega bilo bijelo, i nije vidio ni metar ispred sebe... Srećom magla se ubrzo počela razilaziti, pa je oprezno krenuo u prvoj brzini.²⁰³

Dok je silazio stubištem, u jednom trenutku mu se zamaglilo pred očima i stube pod njim kao da su nestale.²⁰⁴

Također što se još može uočiti iz opisa putovanja kroz vrijeme, Brešanovo je opisivanje svih pojava, gotovo na identičan način, spajajući ih sa znanstvenofantastičnim žanrovskim odrednicama:

²⁰² Brešan, *Prokletnici*, 253.

²⁰³ Brešan, *Tri života Tonija Longina*, 44.

²⁰⁴ Brešan, *Izabrana djela : kratka proza, Pukotine & druge priče*, 9.

...uspijevaš transformirati vlastito tijelo u energiju i ponovno ga materijalizirati u nekom drugom prostor-vremenu. Jednom riječju, teleportacija!²⁰⁵

Iz toga što vam se dogodilo razabirem da ste na trenutak prošli kroz vremenske pukotine. U posljednje vrijeme ima ih mnogo po Zagrebu... Onaj tko slučajno upadne u neku od njih može se u tren oka naći u posve drugom vremenu... To se i vama dogodilo.²⁰⁶

Neke od čestica... ostale su zarobljene u „džepovima“, duboko u unutrašnjosti nekih planeta, i njihova se energija nije materijalizirala, vjerojatno zato što je oslabjela. Jedan od tih džepova je i ova naša Vremenska grobnica, koja je, ne znam zašto, izbila na površinu. Tko u nju uđe, naći će se izvan vremena. A kad iziđe, pojavit će se u nekoj bližoj ili daljoj budućnosti, ovisno o tome koliko je dugo unutra proboravio. Jer izvan spilje vrijeme normalno teče u godinama, stoljećima, milenijima...²⁰⁷

Kao što je već više puta naglašeno tijekom rada jedna od Brešanovih konstanti u proznom stvaralaštvu je kritika ideologija i društvenopolitička kritika uopće. Iz gore navedenog jasno je vidljivo kako je jedna od žanrovskih odrednica navedenih djela znanstvenofantastična, ali ona je samo u hibridnom svojstvu jer je:

Vrlo upadljivo... u njegovoj prozi – romanima i pripovijetkama – da se Brešan u njoj služi najrazličitijim žanrovima i da ih u tim tekstovima povezuje, stvarajući time nešto novo, hibridno, ili da se koristi poznatim motivima i sižeima iz svjetske književnosti za postavljanje generaliziranih ili aktualiziranih pitanja.²⁰⁸

Jedna od odlika Brešanovoga proznog opusa je i često referiranje na filozofska učenja stoicizma. U tome je napose svoju puninu manifestirao u romanu „Kockanje sa sudbinom“. No i u drugim proznim tekstovima pronalazi se i iščitava stoicističko učenje o „logosu“ i jedinstvu. Također u mnogim proznim tekstovima se pronalazi i česta citatnost i referiranje na Seneku. Brešan je time vješto uklopio filozofska pitanja u književna djela, te ih koristio kao motive ili teme svojeg proznog opusa.

²⁰⁵ Brešan, *Tri života Tonija Longina*, 64.

²⁰⁶ Brešan, *Izabrana djela : kratka proza, Pukotine & druge priče*, 16.

²⁰⁷ Brešan, *Izabrana djela : kratka proza, Mrtvima ništa ne treba i druge pripovijetke*, 415.

²⁰⁸ Hansen-Kokoruš, „Krimiće kao utopija pravde? – Brešanovi hibridni romani pod aspektom društvene kritike“, 235-249.

Tijekom rada navedena je hibridna osnova mnogih romana i pripovijetki kojima se je Brešan služio. Brešan kao pisac, sa svim pozitivnim i negativnim stranama koje se mogu uočiti u njegovom proznom opusu, ostao je dosljedan sebi. Brešanova glavna tematska okupacija, kako u dramskom opusu, tako i u proznom, ostaju političke teme. S toga ako Brešanov prozni opus:

Pokušamo... smjestiti u dijakronijsku liniju hrvatskoga romana, uočiti ćemo da je posrijedi pisac koji nema ni pravih prethodnika ni pravih nasljednika. On je – sa svim vrlinama i nedostacima – stvorio samosvojan, osebujan, prepoznatljiv, „brešanovski“ narativni model.²⁰⁹

²⁰⁹ Nemeč, Krešimir, „Poetičke mijene u romanima Ive Brešana“, 187-207.

16. Zaključak

Zaključno može se reći kako je Ivo Brešan u svom proznom opusu ostao na istoj liniji kao i u dramama. U dramama se je ostvario kao pisac političkog kazališta, kako ga svrstava Boris Senker.²¹⁰ Jedna od zadnjih Brešanovih dramskih ostvarenja je drama „Utvare“ (1997.), drama koja:

...relativizira povijest, suvremenost i osobnost. Tu se događaju prizori iz povijesti koji su, zapravo, konstrukcija nečije mašte s određenom svrhom. Na taj način i povijest postaje utvara. Isto se događa i s ideologijom i s osobnostima. Tko smo mi zapravo? Jesmo li mi ono što smo si umislili da jesmo ili smo ono kakvima nas drugi vide? Što je u svemu tome stvarnost?²¹¹

Ta drama popraćena je velikom kritikom recipijenata, te je možda ona od jednih posljedica zašto Brešan napušta dramski opus i okreće se u punini pisanju proze.

Kao što svaki književni rod ima svoje karakteristike i mogućnosti prenošenja određene poruke djela, Brešan je u svom proznom opusu zahvatio različite teme, te ih uz različite žanrove i žanrovsku hibridnost predočio čitateljima. Jedna tema koja je konstantna u Brešanovu opusu je društvenopolitička kritika.

U fokusu njegove kritike nalaze se različite ideologijske koncepcije (fašizam, komunizam, nacionalizam, liberalizam, religijski fundamentalizam i slično), odnosno dogmatici i dogmatizam tih ideologija. Brešanovi glavni protagonisti su mali/obični ljudi koji na pozornici života postaju žrtvama ideologizacije i dogmatizacije društva. Time Brešan naglašava individualizaciju i individualizam nasuprot kolektivnih koncepcija spomenutih ideologija.

U brešanovski jedinstvenom stilu pisanja, kroz njegov opus, uočljiva je i česta fikcija, odnosno faustovski motiv. Faustovski motiv Brešanovu opusu dodjeljuje nadnaravnog krivca, te time društvene devijacije o kojima piše pripisuje nadnaravnom biću. Kritika koja se iz takvog Brešanovog postupka može iščitati upućena je društvenoj indiferentnosti, jer za razliku od nadnaravnih bića kojima je dodijeljena karakteristika aktivnih sudionika, mali/obični čovjek je pasivan, te time dopušta akumulaciju zla. Time Brešan kritizira cjelokupno društvo, jer opisima i karakteristikama malog/običnog

²¹⁰ Senker, *Hrestomatija novije hrvatske drame*, 255.

²¹¹ Mikčević, „Zašto *Hamlet*... i danas može biti zanimljiva predstava“, 47-50.

čovjeka oslikava cjelokupno društvo u njegovoj indiferentnosti spram društvenih devijacija koje opisuje u svom proznom opusu.

Svojim velikim proznim opusom, koje ima svoje pozitivne i negativne strane, Brešan je jedan od rijetkih književnika koji je progovarao o takozvanim „teškim“ temama. Iako svoj prozni opus započinje pikarskim romanom, „Ptice nebeske“, a završava zbirkom pripovijetki „Mrtvima ništa ne treba i druge pripovijetke“, kroz sve njih provlači se kritika. Zaključno se može izvesti, kako se Brešan služi različitim žanrovima, pa i hibridnim žanrovskim rješenjima, s ciljem da čitatelju na lakši način približi „teške“ teme u hrvatskoj svakodnevnici. Pitanje hoće li Brešanovi tekstovi preživjeti u budućim vremenima, najbolje je objasnila Kornelija Kuvač-Levačić svojom tezom da iako je Brešanov prozni opus prožet politički i društveno angažiranim temama ipak je književni, te ja kao takav uključen u: „...tkivo književne umjetnine problematizirajući ne samo destruktivnost ideologija, nego i čovjeka uopće.“²¹²

²¹² Kuvač-Levačić, „Društveni i politički ideologemi hrvatske fantastične proze (na primjeru Desnice, Čuića i Brešana)“, 287-297.

Literatura:

Građa:

1. Brešan, Ivo, *Izabrana djela : romani, Ptice nebeske, Astaroth*, Matica hrvatska, Zagreb, 2021.
2. Brešan, Ivo, *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*, Znanje, Zagreb, 1997.
3. Brešan, Ivo, *Kockanje sa sudbinom*, Matica hrvatska, Zagreb, 2002.
4. Brešan, Ivo, *Država Božja 2053.*, SysPrint, Zagreb, 2003.
5. Brešan, Ivo, *Vražja utroba*, SysPrint, Zagreb, 2004.
6. Brešan, Ivo, *Tri života Tonija Longina*, Europapress holding, Zagreb, 2005.
7. Brešan, Ivo, *Gorgone*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2006.
8. Brešan, Ivo, *Katedrala*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007.
9. Brešan, Ivo, *Ništa sveto*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.
10. Brešan, Ivo, *Prokletnici*, Profil multimedija, Zagreb, 2010.
11. Brešan, Ivo, *Sedam stuba do trona*, Profil knjiga, Zagreb, 2012.
12. Brešan, Ivo, *Izabrana djela : kratka proza, Pukotine & druge priče, Mrtvima ništa ne treba i druge pripovijetke*, Matica hrvatska, Zagreb, 2022.

Knjige:

1. Benjamin, Walter, „Umetničko delo u veku svoje tehničke reprodukcije“, *Eseji*, NOLIT, Beograd, 1974.
2. Bošković, Ivan, „Nekoliko refleksija o romanima Ive Brešana“, *Književna Republika*, 11-12., 2006.
3. Bošnjak, Branimir, „Ivo Brešan od groteske do fantastike“, *Književna Republika*, 11-12., 2006.
4. Bošnjak, Branko, *Filozofska hrestomatija II.*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1982.
5. Brešić, Vinko, „*Mislim, dakle, sumnjam...*“, *Književna Republika*, 11-12., 2006.
6. Brkić, Marina, „Ptice nebeske – pikarski roman Ive Brešana“, *Riječ*, 3., 2006.
7. Brozović, Domagoj, „Motiv straha i njegovi mehanizmi u hrvatskoj fantastičnoj noveli 19. stoljeća“, *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 56, 1, 2019.

8. Franković, Sanja, „Postsocialist and gothic elements in the novel *Cathedral* by Ivo Brešan“, *Croatica et Slavica ladertina*, 17., 2., 2021.
9. Franković, Sanja, „The Carnivalisation of Authority and Ideology in Brešan’s Novel *The Confessions of a Characterless Man*“, *Prvi Brešanov svibanj*, 2020.
10. Gudelj, Marina, „Korelacije ideologije u Brešanovoj Vražjoj utrobi i Hellerovoj Kvaki 22“, *Prvi Brešanov svibanj*, 2020.
11. Hansen-Kokoruš, Renata, „Krimiće kao utopija pravde? – Brešanovi hibridni romani pod aspektom društvene kritike“, *Prvi Brešanov svibanj*, 2020.
12. Jelčić, Dubravko, *Povijest hrvatske književnosti: tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2004.
13. Kuvač-Levačić, Kornelija, „Društveni i politički ideologemi hrvatske fantastične proze (na primjeru Desnice, Čuića i Brešana)“, *Croatica et Slavica ladertina*, 8, 8/1, 2012.
14. Mikčević, Sanja, „Zašto *Hamlet*... i danas može biti zanimljiva predstava?“, *Književna Republika*, 11-12., 2006.
15. Mrdeža, Antonina, Divna, „Likovi i prostor u Brešanovoj distopiji *Država Božja 2053.*“, *Prvi Brešanov svibanj*, 2020.
16. Nemeć, Krešimir, „Poetičke mijene u romanima Ive Brešana“, *Prvi Brešanov svibanj*, 2020.
17. Nemeć, Krešimir, *Povijest hrvatskog romana: od 1945. do 2000.*, Znanje, Zagreb, 2003.
18. Prosperov Novak, Slobodan, *Povijest hrvatske književnosti : od Bašćanske ploče do danas*, Golden marketing, Zagreb, 2003.
19. Sablić, Tomić, Helena, „Ima li Držića u suvremenoj hrvatskoj prozi?“, *Dani hrvatskog kazališta*, 35, 1, 2009.
20. Salečić, Ivan, „Sistem povijesnog svjetonazora u romanima Ive Brešana“, *Književna Republika*, 11-12., 2006.
21. Senker, Boris, *Hrestomatija novije hrvatske drame*, Disput, Zagreb, 2001.
22. Solar, Milivoj, „Interpretacija i klasifikacija književnosti“, *Granice znanosti o književnosti*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2000.
23. Solar, Milivoj, *Književni leksikon*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007.
24. Solar, Milivoj, *Rječnik književnog nazivlja*, Golden marketing, Zagreb, 2006.

25. Visković, Velimir, „Velike ideje i mali čovjek“, Književna Republika, 11-12., 2006.

Intervjui:

1. Dautbegović, Jozefina, „Zašto bi mladenački duh bio privilegija mladosti?“, Književna Republika, 11-12., 2006.

Mrežni izvori:

1. „Istraživanje Romana Bildungsroman: od Definicije do Klasičnih Primjera“, StoryboardThat, <https://www.storyboardthat.com/hr/articles/e/bildungsroman-romani>, 22. srpnja 2024.
2. „Što je distopija? Značenje i 10 najpoznatijih primjera“, Mr.Sc., <https://mr.sc/sto-je-distopija-definicija-znacenje-primjeri/>, 27. srpnja 2024.
3. „gorgone“, Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/gorgone>, 7. kolovoza 2024.
4. „Sade, Donatien Alphonse François de“, Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/sade-donatien-alphonse-francois-de>, 14. kolovoza 2024.

Sažetak

U radu se proučava prozni opus Ive Brešana, objavljene u razdoblju od 1990. do 2014. godine. Koristio sam se tijekom izrade ovog rada: književnopovijesnim knjigama, književnokritičkim radovima i interpretacijama. Građa ovog rada obuhvaća prozne radove, odnosno dvanaest romana („Ptice nebeske“, „Ispovijedi nekarakternog čovjeka“, „Astaroth“, „Kockanje sa sudbinom“, „Država Božja 2053.“, „Vražja utroba“, „Tri života Tonija Longina“, „Gorgone“, „Katedrala“, „Ništa sveto“, „Prokletnici“, i „Sedam stuba do trona“) i dvije zbirke pripovijetki („Pukotine & druge priče“, i „Mrtvima ništa ne treba i druge pripovijetke“). U zaključnoj analizi predstavljaju se najznačajniji elementi Brešanova stvaralaštva: teme koja ga zaokupljaju kao autora, karakterizacija i literarna obrada likova, kompleksan odnos prema ideologiji te hiperproduktivnost.

Abstract

The paper studies the prose work of Ivo Brešan, published in the period from 1990 to 2014. During the creation of this work, I used: literary history books, literary criticism works and interpretations. The content of this work includes prose works, i.e. twelve novels ("Birds of the Sky", "Confessions of a Characterless Man", "Astaroth", "Gambling with Destiny", "The State of God 2053", "The Devil's Womb", "The Three Lives of Toni Longino", "Gorgons", "Cathedral", "Nothing Sacred", "The Accursed", and "Seven Steps to the Throne") and two collections of stories ("Cracks & Other Stories", and "The Dead Need Nothing and Other Stories"). In the final analysis, the most significant elements of Brešan's creativity are presented: the topics that preoccupy him as an author, the characterization and literary processing of the characters, the complex relationship to ideology and hyper-productivity.